

Je li čovjek stvarno pokvaren?

Kordić, Ivan

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2005, 31, 79 - 114**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:427917>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

JE LI ČOVJEK STVARNO POKVAREN?

Prilozi za antropologiju Matije Vlačića Ilirika

IVAN KORDIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 141.319.8 Vlačić
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 2. 6. 2005.

1. Čovjek – izvorno dobro i istočno zlo

Pri pokušaju razumijevanja čovjeka i njegove biti Matija Vlačić podsjeća i na delfijski poziv *gnothi seauton*. No, on taj poziv shvaća bitno drukčije od onih koji su uvjereni da je samospoznavanje moguće na osnovi čovjekovih snaga i sposobnosti. On ga vidi prije svega kao dar Božji, koji mu je dostupan na osnovi osluškivanja Svetog pisma, makar ono i ne bilo jedini izvor njegove spoznaje. I poziv na samospoznavanje i izgled za njezin uspjeh za njega u bitnome ovise o čovjekovoj otvorenosti za nadilaženje vlastitih mogućnosti u smislu njihova ukorjenjivanja u onom božanskome. Čovjek, naime, treba shvatiti da se može spoznati samo ako shvati i prihvati činjenicu da su njegove mogućnosti bitno ograničene, te da ih osobito osnažuje osluškivanjem onoga što ih nadilazi.

Stoga Vlačić u učinkovitost prihvaćanja delfijskog poziva ne može vjerovati izvan konteksta Pisma i nauka Crkve, pogotovo što, prema njemu, sam Bog hoće da čovjek spozna ono najvažnije o sebi, što su slutili i mnogi mislioci, osobito etičari. Tako on tvrdi: »Etičari su nekoć nadasve veličali uzrečicu *gnothi seauton*, kao da je od Boga potekla, jer sadrži najveću mudrost i jer sadrži najuspješniji put do istinske sreće. Doista, kao što se ova izreka uopće nikada ne može dovoljno razumjeti bez riječi Božje i Duha svetoga, ona isto tako sadrži pravi nauk Crkve, a on neka istinski otvara put ili neka sigurno čini prvi korak prema spoznaji onoga koji je uistinu tvorac i darovatelj sreće i jedini čuvar. Bog upravo hoće da mi istinski iz duše spoznamo kakvi smo bili u početku, od koga i za što smo stvoreni, kakvi smo sada i kakvi bismo uopće morali biti.«¹

¹ »Celebrarunt olim ethnici vehementer dictum *gnothi seauton*, tamquam a Deo profectum, summamque sapientiam continens, et quippe expeditissimam viam ad veram felicitatem

A za Vlačića je čovjek u početku stvoren kao slika Božja, izvorno dobar, opravdan. Istočnim padom on je postao grešan, pokvaren, što ga upućuje na potrebu da iznalazi puteve iz te grešnosti. Pritom je najbitnije slušati glas Božji, koji »strogo nalaže i zahtijeva poznavanje istočne pravednosti i nepravednosti«². Nakon napuštanja istočne pravednosti čovjeka je, naime, zahvatila opća nepravednost, grijeh i zlo, kojim je prožet i koje ga opterećuje u njegovoj srži. A grijeh za Vlačića znači »isto što i opća nepravednost, odnosno cjelovito i savršeno zlo«³, dok nepravednost ne označava pojedino opako djelo, »nego upravo cijeli izvor ili riznicu zala«⁴. Pa ako samospoznavanje želi biti izvorno i sveobuhvatno, ono može i mora pokušavati u samome čovjeku doći do izvora zla, do istočne nepravednosti, zbog koje je on postao supstancijalno, bitno zao, pokvaren i nesposoban za dobro, za pravednost.

Pa ipak, iako je Vlačićevo mišljenje o čovjeku bitno određeno njegovim razumijevanjem istočnog grijeha i nepravednosti, kojom je on bitno narušio odnos i prema sebi i prema Bogu, on nije okrenut samo čovjeku kao izvorno tako zlom i onesposobljenom biću, nego ga promatra i kao tjelesno, društveno i religiozno biće, kojim se bave i različite znanosti, koje mogu razotkrivati i razotkriti mnoge tajne njegova postojanja, poticati i promicati njegovo samorazumijevanje i samopoštovanje: »Zadnji i najviši objekt ljudskih znanosti je čovjek, koji se upravo trostruko promatra: prema fizičkom, građanskom i teološkom ili božanskom životu.«⁵ Tako se medicina i mnoge neslobodne vještine njime bave kao prirodnim živim bićem, moralna filozofija i

contineat. Verum sicut hoc dictum sine verbo Dei ac Spiritu sancto nunquam satis intelligi potest: ita propriam doctrinam Ecclesiae continet, et quae vere aperiat viam, aut certe primum gradum faciat, ad apprehendum eum, qui vere felicitatis author ac donator, seu etiam servator unicus est. Vult sane Deus nos vere ac ex animo agnoscere, quales initio, et a quo, ac ad quid conditi sumus, quales iam sumus, et quales omnino esse deberemus.« (Matthias Flacius Illyricus, *Gnothi seauton. De essentia originalis iustitiae et iniustitiae seu Imaginis Dei et contrariae. De iniustitia aut peccato originali – Gnothi seauton. O biti istočne pravednosti i nepravednosti ili slike Božje i protivno. O nepravednosti ili istočnom grijehu*, Basel, 1568, 1, u daljnjem tekstu: *Gnothi seauton*). Inače, svi su prijevodi s latinskog i njemačkog vlastiti.

² »iniungit severiter exigitque cognitionem originalis iustitiae ac iniustitiae.« (O nepravednosti ili istočnom grijehu, *Gnothi seauton*, 1).

³ »idem quod iniustitia universalis, aut vitium totum perfectumque.« (Isto, 2).

⁴ »sed ipsum totum fontem aut thesaurum malorum.« (Isto).

⁵ »Ultimum et summum humanarum scientiarum obiectum est homo, qui potissimum tripliciter consideratur: secundum vitam physicam, civilem, et theologicam aut divinam.« (Matthias Flacius Illyricus, *De materiis metisque scientiarum, et erroribus philosophiae, in rebus divinis – O predmetima i ciljevima znanosti i o zabudama filozofije u božanskim stvarima*, 1563, 512, u daljnjem tekstu: *O predmetima*). Ovdje citiram prema izdanju koje je otisnuto u zborniku: *Disputatio de originali peccato et libero arbitrio inter Matthiam Flacium Illyricum et Victorinum Strigelium*, u: *Sammelband 1563*.

pravo, kojima je temelj Dekalog, promišljaju ga kao društveno, a teologija kao duhovno biće, i to s utemeljenim uvjerenjem da je čovjek unatoč svojoj ranjenosti i iskvarenosti sposoban za visoke domete znanja i spoznaje: »Prvo, ukoliko živi ovaj prirodni život, zajednički sa životinjama, o onome što je njemu korisno ili štetno raspravljaju i bave se medicina i mnoge neslobodne vještine. Drugo, ukoliko doista živi građanski život i promišlja se prema pravilu poglavarstva i zajedničkog društva ili bližnjega (o kojem životu u načelu govori moralna filozofija učeći o državi, zakonima i običajima), posebno obrađuje pravo. A temelj čitave moralne filozofije jest Dekalog, koji filozofija i pravo u nekim dijelovima, osobito ono što se odnosi na drugu ploču, izlaže opširnije i primjenjuje na okolnosti. Treće, božanski ili duhovni život čovjeka, po kojemu se prema Bogu odnosi ispravno ili manje ispravno, o tome posebno raspravlja teologija.«⁶ Čovjekova slobodna volja i njegove sposobnosti za Vlačića mogu biti moćne i uspješne na mnogim područjima postojanja i djelovanja, prije svega tamo gdje se on svakodnevno kreće, djeluje, misli i ostvaruje svoj odnos prema onom nadnaravnome, makar koliko sve to bilo i ograničeno i neprimjereno: »Prvo, u upravljanju pokretom. Drugo, u političkoj ili gospodarskoj upravi i u slobodnim i neslobodnim umijećima, gdje ljudi dosta mudro razmišljaju i vješto djeluju. Treće, u čestitosti ili filozofskom nauku. Posljednje, u isticanju religije i farizejske ili monaške pobožnosti, koju su mnogi još nepreporođeni uvijek pokazivali i u pravoj Crkvi.«⁷

Ovakvu čovjekovu slobodu djelovanja i mišljenja Vlačić ograničuje na ono tjelesno i svjetovno, na područje naravne pravednosti: »Ali to je na svoj

⁶ »Primum, quatenus vivit hanc naturalem vitam, communem cum brutis, de ea eique utilibus aut noxiis medicina, et multae illiberales quoque artes disserunt atque agunt. Secundo, quatenus vero vivit vitam civilem, et consideratur ratione magistratus sui, et communis societatis seu proximi (de qua vita in genere philosophia moralis, docens de politia, legibus et moribus) in specie ius agit. Totius tamen moralis philosophiae fundamentum est Decalogus, quem philosophia ac ius in quibusdam partibus, praesertim quod ad secundam tabulam attinet, latius explicat, et ad circumstantias applicat. Tertio, vita hominis divina aut spiritualis est, qua se erga Deum recte aut minus gerit, de qua proprie theologia disserit.« (Isto).

⁷ »Primum, in regenda locomotiva. Secundo, in regimine politico aut oeconomico, ac in artibus tum liberalibus, tum illiberalibus, ubi homines multa sapienter cogitant, et solerter faciunt. Tertio, in honestate aut disciplina philosophica: Ultimo, in praestanda religione ac pietate pharisaica aut monastica, quam etiam in vera Ecclesia multi non renati semper praestiterunt.« (Matthias Flacius Illyricus, *Disputatio de originali peccato et libero arbitrio inter Matthiam Flacium Illyricum et Victorinum Strigelium, publice Vinariae per integram hebdomadam...* A. 1560 initio mensis augusti, contra papistarum et synergistarum corruptelas habita, 1562, u: Sammalband 1563 – Rasprava o istočnom grijehu i slobodnoj volji između Matije Vlačića Ilirika i Viktorina Strigela, javno cijeli tjedan vođena u Weimaru... godine 1560. početkom mjeseca kolovoza, protiv papističkih i sinergističkih zavođenja, 1562, 278, u daljnjem tekstu: Rasprava). Usp. o ovome također: Rasprava, 66.

način neka tjelesna sloboda ili sila, koja može polučiti nekakvu tjelesnu i samo svijetu dokazanu pravednost.«⁸ No, ona je ipak izvorno okrenuta prema nadnaravnoj. Stoga se može donekle razumjeti samo ako se slijedi biblijsko poimanje čovjeka kao bića stvorenog prema slici Božjoj, koje treba da vlada zemljom i svijetom. Jer, čovjek je za Vlačića Božjom voljom cilj i svrha svijeta i reda u njemu, pa mu je urođena i težnja za povratkom prema svom početku, izvoru, stvoritelju, što obostranu relaciju čini smislenom i obećavajućom, makar koliko tajne i zagonetke njegova postojanja ostale izvan dometa njegovih mogućnosti znanja i spoznavanja: »Zaista je divan red u svijetu, počinjući začudnim umijećem od jednoga pokretača, a odmah se zatim dalje proteže i širi na mnoge uzroke i posljedice, koje ipak sve konačno završavaju na korist i probitak jedinog čovjeka kao svoj zadnji cilj i svrhu. Odatle se, nadalje, kao iz nekog novog početka ili prvog pokretača, ponovo događa novi početak kretanja i nastaje novi red uzroka i djelovanja, koji nazivaju težnju od čovjeka k Bogu i njegovoj volji i slavi, te ondje završava. Da kažeš da je kao neki lanac, kao što su nekoć pripovijedali pjesnici, ili kao put, ili čak zrake svjetla nebeskoga, od Boga razasute prema čovjeku, a odatle opet odbijene i vraćene prema Bogu.«⁹ U čovjeku je, naime, prema Vlačiću, prije pada postojala jedna viša supstancijalna forma, bit koja ga je činila bliskim Bogu, uzroku svega dobra, koja se može nazvati slobodnom voljom, a koja se ne može zanemariti ni onda kad se čini da je izvorno zlo u potpunosti razorilo izvorno dobro: »Slobodna volja sami je razum i volja čovjeka, ukoliko stoji u odnosu prema Bogu i drži se njegovih zapovijedi.«¹⁰ Naime, ta »slobodna volja, ukoliko je nekoć na početku stvorena zdrava, bila najizvršniji dio slike Božje i uzrok svega dobra.«¹¹ A unatoč svoj skepsi i za Vlačića su u toj volji ostali i tragovi dobra.

⁸ »Atque haec proprie est carnalis quaedam libertas aut vis, quae carnalem quandam ac mundo tantum probatam iustitiam utcunque efficere potest.« (Isto, 278).

⁹ »Ordo sane causarum, in mundo admirabilis est, miroque artificio ab uno motore incipiens, subinde latius, ac in plures causas et effectus sese extendit, ac dilatat: qui tamen tandem omnes in unius hominis usum, commodumque veluti ultimam suam metam finemque desinunt. Unde porro, veluti a novo quodam principio aut primo motore, denuo novum initium motus sit, novusque ordo causarum et actionum oritur, qui vicissim ab homine ad Deum, eiusque voluntatem ac gloriam tendit, ibique desinit. Dicas esse veluti catenam quandam, ut olim poetae fabulati sunt, aut viam, aut radios etiam luminis coelestis, a Deo in hominem sparsos, et hinc vicissim ad Deum reflexos ac refractos.« (O predmetima, 527).

¹⁰ »Liberum arbitrium est ipsemet intellectus ac voluntas hominis, quatenus circa religionem et mandata Dei versatur.« (Matthias Flacius Illyricus, *Clavis Scripturae sacrae, seu De sermone Sacrarum literarum, plurimas generales regulae continens*, II, Basileae, 1567 – Ključ Svetog pisma, ili O jeziku Svetih spisa, koji sadrži mnoga opća pravila, II, Basel, 1567, 486, u daljnjem tekstu: Ključ II).

¹¹ »liberum arbitrium, quatenus olim initio sanum conditum est, fuit potissima pars imaginis Dei et cuasa omnis boni.« (Isto).

Prema Vlačiću, Pavao u Ef 4 osobito jasno govori o tome »da je čovjek bio stvoren na sliku Božju, pokazujući da je ona slika bila u samoj čovjekovoj esenciji i u njegovu postojanju i stvaranju«¹². On pritom ne kaže da je čovjek bio ukrašen na sliku Božju, nego »da je ona slika bila pravednost i istinska svetost, naime, koesencijalna, dakako sam prejasni razum, koji Boga po sebi istinski spoznaje, te volja, koja svojom esencijalnom dobrotom Boga žarko ljubi.«¹³ A iz činjenice da Pismo govori o obnavljanju slike Božje u čovjeku kao o novom stvaranju Vlačić zaključuje o njezinoj koesencijalnosti: »O istoj supstancijalnosti ili koesencijalnosti slike Božje u čovjeku svjedoči Pismo, kad njezino obnavljanje naziva stvaranjem, ustanovljenjem i ponovnim rađanjem, a ne tek nekakvom promjenom.«¹⁴

Prije pada čovjek je, dakle, prema Vlačiću, svojom dušom, svojim umijećima i snagama bio koesencijalan i kosupstancijalan s nebeskim, nadnaravnim svijetom, bio je sličan Bogu. Sve je mogao promatrati gotovo božanskim očima, kao što to sada mogu anđeoska bića: »A nekoć čista duša, a sada svi anđeli, imali su i imaju sva znanja duše koja egzistira na nebu, isto tako i umijeća supstancije njoj urođena i usađena, te tako koesencijalna i konsupstancijalna i njihovu umu upisana, kao što oči vide svjetlom njima koesencijalnim, te kao što ostala osjetila i dijelovi našega tijela izvršavaju zadaće naravi sebi koesencijalnim snagama.«¹⁵ Vladalo je stanje zakona u ljudskim i anđeoskim srcima, prema kojemu je naravna stvar bila znanje jezika, stvari, umijeća i vrlina: »O njima se stoga uistinu može reći da su bez vanjskog zakona i učitelja sami sebi zakonom i da pokazuju da je djelo zakona zapisano u njihovim srcima. Kao što je Adam, odmah kad je stvoren, znao svoj jezik, tako je u sebi imao i znanje o svim stvarima, umijeća i vrline.«¹⁶ Tako anđe-

¹² »hominem fuisse conditum secundum Deum, indicans imaginem illam fuisse in ipsa essentia hominis, eiusque conditione aut creatione«. (De peccato originali confirmatio – Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 184).

¹³ »illam imaginem fuisse iustitiam et sanctitatem veram, nempe coessentialem, ipsum videlicet lucidissimum intellectum, per sese vere Deum agnoscentem, et voluntatem sua essentiali bonitate eum ardentissime amantem.« (Isto, 185).

¹⁴ »Eandem substantialitatem aut coessentialitatem imaginis Dei in homine testatur Scriptura, dum eius reformationem vocat creationem, conditionem et novam generationem, non autem tantum quandam alterationem.« (Isto).

¹⁵ »At olim anima integra et nunc sancti angeli habuerunt habentque animae in coelo existentis omnes scientias et artes perinde substantiae ipsi ingenitas aut implantatas, atque adeo coessentialia, et consubstantialia, mentique eorum inscriptas, sicut oculi coessentiali sibi lumine cernunt, et alii sensus partesque corporis nostri coessentialibus viribus opera naturae peragunt.« (Isto, 164).

¹⁶ »Vere igitur de illis potest pronuciari, quod sine externa lege et magistro ipsi sibimet sint lex, ostendantque opus legis in cordibus ipsorum esse scriptum. Sicut Adamus statim, ut est formatus, calluit suum sermonem: sic et omnium aliarum rerum notitiam, artes ac virtutes in semet habuit.« (Isto).

lima i čovjeku znanje i vrline nisu bili izvanjska svojstva, nego izraz njihove od Boga darovane biti: »Znanja i vrline u anđelima i nekoć u neporočnoj duši nisu neka izvanjska svojstva, nego je Bog same supstancije stvorio tako dobrima, razboritima, mudrima i svetima, tako ih oblikovao i božanskim svjetlom napunio i osvijetlio i učinio sebi sličnima, da sve to imaju u svojoj supstanciji.«¹⁷ Bog je, naime, u samom stvaranju čovjeku utisnuo svoju mudrost i istočnu pravednost. Stoga »Adam svjetlom uma, kao nekim duhovnim unutarnjim okom, odmah pri prvoj pomisli, uistinu spoznaje Boga, sva stvorenja i Evu, te odmah prirodnom dobrotom svoje volje i srca prema svemu onome ispravno postupa i o njima promišlja i sudi, nadjenuvši im prikladna imena, što je po svjedočenju starih filozofa bio vrhunac mudrosti.«¹⁸ Adamov um posredovao je govoto božansko znanje: »On nema potrebu učiti jezik, nego ga sam onom urođenom sveznajućom mudročću odmah i bez pripreme oblikuje i slaže: takva je bila snaga svjetla njegova uma.«¹⁹ Čovjek prije pada bio je jednostavno onakav kakvi su sada anđeli, »puni božanske svjetlosti, samom esencijom svoga uma prepoznaju i gledaju Boga, sve nauke i jezike i znaju sve ostalo, a i zbog esencijalne dobrote svoje volje spremni su i okretni za svaku dobru službu i poslušnost prema Bogu, što su njihove naravne i koesencijalne vrline, ili izvorna pravednost, a ne neka slučajna ili stečena svojstva«²⁰.

No, nakon divljenja svijetu i njegovu stvoritelju prije pada Vlačić iz svog teologijskog samorazumijevanja i poimanja čovjekove istočne nepravednosti nikako ne zaboravlja istaknuti nered i prokletstvo, koje je za čovjeka nastupilo u padu i poslije njega: »A ova zadivljujuća i neobjašnjiva mudrost Božja bezbrojnim je dijelovima snažno svijetlila i sjala u onoj prvoj neporočnosti, prije nego što je zbog čovjekovog pada ne samo čovjek na tako zastrašujuć

¹⁷ »Non sunt scientiae et virtutes in angelis et olim in integra anima accidentia quaedam externa: sed Deus substantias ipsas ita bonas, intelligentes, sapientes, sanctasque condidit, itaque eas formavit, luceque divina imbuit, illuminavit, et sibi conformavit, ut illa omnia in sua substantia haberent.« (Isto).

¹⁸ »Adamus luce intellectus, tanquam spirituali internoque quodam oculo, statim primo intuitu vere agnoscit Deum, omnes creaturas et Hevam, et prompte, naturalique ac ingenita bonitate suae voluntatis cordisque, erga omnia illa sese recte gerit, deque eis iudicat ac pronunciat, convenientia nomina eis tribuens, quod testibus veteribus philosophis summae sapientiae fuit.« (Isto, 165).

¹⁹ »Non ille necesse habet discere sermonem, sed ipsemet illa ingenita omniscia sapientia eum statim ac ex tempore format fingitque: tanta vis lucis mentis eius fuit.« (Isto).

²⁰ »pleni divina luce, ipsa sua essentia intellectus, tum cernunt ac contemplantur Deum, omnesque scientias et linguas, aliaque omnia norunt, tum etiam essentiali bonitate voluntatis ad omne rectum officium et obedientiam erga Deum aptissimi promptissimique sunt, quae sunt eorum naturales et coessentialis, non accidentales accersitaeque virtutes, aut originalis iustitia.« (Isto, 165sl.).

način okaljan, nego i u cijelu narav stvari unijeta najtužnija *ataxia* i strašno Božje prokletstvo.«²¹ Naime, njegova viša supstancijalna forma, koja je bila koesencijalna s Bogom, nije samo nestala nego se pretvorila u svoju suprotnost, živa slika Božja postala je slika sotone, čovjekova pokvarenost u istočnom grijehu postala je njegova supstancija, ono najplemenitije njegova razuma i volje postalo je nešto najotrovnije, supstancijalno dobro pretvorilo se u supstancijalno zlo: »Mislim, dakle, i izjavljujem samo ovo da je prvotni istočni grijeh supstancija, jer su razumna duša i osobito njezine najplemenitije i supstancijalne potencije, naime razum i volja, koje prije bijahu tako sjajno oblikovane, da su bile istinska slika Božja i izvor svake pravednosti, čestitosti i pobožnosti, te doista tako reći esencijalno zlatne ili biserne, sada lukavstvom sotone tako potpuno izokrenute, da su istinska i živa slika sotone, pa su poput nečisti ili radije sastavljene od paklenog ognja, ne drukčije nego kad bi najslađa i najčistija nekakva masa, zaražena najotrovnijim kvascem, bila potpuno supstancijalno promijenjena i preobražena u masu toga kvasca.«²²

I nije čudno što je ovo uvjerenje o čovjekovoj supstancijalnoj pokvarenosti i izgubljenosti Vlačića vodilo u bezizlaznost vlastite egzistencijalne nesigurnosti, zapuštenosti i napuštenosti. No, godine 1541. u Wittenbergu je uz Lutherovu pomoć izišao iz depresivne zdvojnosti i došao do uvjerenja da se sigurnost u opravdanje može postići jedino kroz vjeru i milost, koje su dostupne prije svega preko Pisma. Ovo iskustvo ključ je njegova života, razumijevanja samoga sebe, čovjeka kao takvog, svijeta i života uopće, zbog kojega je vjerojatno i postao najbeskompromisniji Lutherov sljedbenik. Tako Preger s pravom tvrdi: »Snaga euevangeličkog nauka o opravdanju, koju je iskusio u najdubljoj duhovnoj boli u vlastitom životu, učinila ga je nepokolebivo vjernim učenicom luteranskog nauka.«²³

²¹ »Atque haec, admirabilis et inexplicabilis Dei sapientia infinitis partibus magis luxit ac fulsit in prima illa integritate, priusquam ob hominis lapsum, non tantum homo est horrendum in modum contaminatus, sed etiam in totam rerum naturam tristissima *ataxia* et horibilis maledictio Dei invecta est.« (O predmetima, 527).

²² »Hoc igitur modo sentio et assero, primum peccatum originale esse substantiam, quia anima rationalis, et praesertim eius nobilissimae substantialisque potentiae, nempe intellectus et voluntas, quae antea erant ita praeclare formatae, ut essent vera imago Dei, fonsque omnis iustitiae, honestatis ac pietatis, et plane essentialiter veluti aureae ac gemmae: nunc sunt fraude satanae adeo prorsus inversae, ut sint vera ac viva imago satanae, et sint veluti stercorae aut potius ex gehennali flamma constantes, non aliter ac si dulcissima ac sincerissima quaequam massa, venenatissimo fermento infecta, in eiusdem fermenti molem penitus substantialiterque immutata ac transformata esset.« (Ključ II, 482). Usp. o ovome: Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit* II, Erlangen 1859–61, Hildesheim, 1964, 314sl.

²³ Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit* I, Erlangen 1859–61, Hildesheim, 1964, 22.

Poznato je da u mišljenju egzegete i hermeneutičara, bezuvjetnog Luhe-rova sljedbenika Vlačića, načelo Pisma igra odlučujuću ulogu. No, ne smije se previdjeti ni činjenica da možda pristup preko antropologije ipak bolje vodi u središte njegove teologije. Njegovo je mišljenje, naime, okrenuto raspravi o pitanju opravdanja, koje je antropološki problem prvog reda,²⁴ a o kojem govore ne samo njegova glavna djela *Disputatio de originali peccato* i *Clavis* nego i gotovo sva ostala. Pritom on pokazuje sklonost teologijskoj antropologiji, koja se oštro protivi filozofijskoj time što čovjeka radikalno postavlja izvan vlastitog raspolaganja i upućuje ga na Boga. Ova sklonost ne vodi ga prema sustavu iskaza o čovjeku, nego prema dijaloškoj dimenziji vjere.²⁵ A jedno drugo, filozofijsko, racionalno držanje Vlačić je na ovom području vidio kod svoga teologijskog protivnika Strigela, koji je slobodu čovjekova samoodlučivanja tražio u obraćenju, dok je on tvrdio njegovu nesposobnost da na bilo koji način sudjeluje u njemu.²⁶ Tako je njegov teologijski iskaz »peccatum originale est substantia hominis« (istočni grijeh je čovjekova supstancija), i to nasuprot Strigelovu govoru o grijehu kao akcidentu, izražavao njegovo teologijsko-antropologijsko držanje.²⁷

U ovom držanju Vlačić je bio radikalno nepopustljiv, i to prije svega zbog toga što, prema njegovu uvjerenju, Sveto pismo ne dopušta nikakvu mogućnost da se istočni grijeh promatra kao akcident. Ono se, naime, posvuda gdje govori o istočnom grijehu služi supstancijalnim riječima.²⁸ A, prema njemu, i Pismo i razumni teolozi optužuju dušu, koja je i razum i volja, pamet i srce, kao izvor zla istočnoga grijeha: »Cijelo Pismo napokon i svi razboritiji teolozi optužuju samu razumnu dušu, pamet i srce i kažu da je ona izvor svakog zla ili grijeha u cijelom životu, da je ona divlja životinja i nepripitomljena zvijer. Dakle, ona sama je ono izvorno ili ucijepljeno zlo, koje teolozi nazivaju istočnim grijehom.«²⁹ Stoga, pozivajući se tako na Pavla, Melanchthona i Strigela, Vlačić tvrdi: »Pavao u Rim 8 kaže da je *to phronema tes sarkos* neprijatelj Božji i uzrok smrti. Zar ovo nije isto, te je

²⁴ Usp. Hans Kropatscheck, *Das Problem theologischer Anthropologie auf dem Weimarer Gespräch von 1560 zwischen Matthias Flacius Illyricus und Viktorin Strigel*, Diss., Göttingen, 1943, 6a-sl.

²⁵ Usp. isto, 67.

²⁶ Usp. Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit* II, 130.

²⁷ Usp. o ovome: Hans Kropatscheck, isto, 1.

²⁸ Usp. između ostalog: Rasprava, 26; Ključ II, 482, 493ssl.; Dokazivanje o istočnom grijehu, *Gnothi seauton*, 158.

²⁹ »Tota denique Scriptura et omnes saniores theologi, accusant ipsam animam rationalem, mentem ac cor, eamque dicunt esse fontem omnis mali aut peccati in tota vita: esse illam atrocem bestiam et indomitam feram. Igitur ea ipsa est illud originale aut insitum malum, quod theologi vocant originale peccatum.« (Ključ II, 496).

grieh? A Filip i Viktorin govore o Novom zavjetu da ono *phronema* ili um označava i razum i volju.«³⁰ Te zaključuje: »Dakle, razum i volja čovjekova (koji su pouzdano supstancije duše) jesu grijesi.«³¹ Tako za njega nema dvojbe: »*Phronema*, misao tijela je supstancija, jer je sam razum, kako svjedoče Filip i Viktorin. *Phronema*, misao tijela istočni je grijeh, jer se bori s Bogom i jer je uzrok počinjenih grijeha i prokletstva. Dakle, istočni grijeh je supstancija.«³²

A ako je to tako, onda je istočni grijeh najunutarnjija bit čovjeka. To za Vlačića vrijedi i zbog toga što, prema njemu, ni za Luthera čovjekova slika Božja prije pada ni njegova pokvarenost poslije pada nisu nešto akcidentalno, nego supstancijalno. Tako se ni istočni grijeh »ne čini kao svi drugi grijesi, nego on postoji po sebi, živi i čini sve grijeh, on je supstancijalni grijeh, koji ne traje časovito ili vremenito, nego dokle god čovjek jest, on sam traje i griješeći.«³³ Uostalom, Vlačić je većinu svojih stajališta izgradio u misaonom i osobnom susretu s Lutherom. To onda osobito vrijedi za njegovo razumijevanje čovjeka i njegove biti. A Luther nije nimalo sklon slikati čovjeka u ružičastim bojama, pogotovo ne na osnovi njegove razumske spoznaje, jer, prema njemu, »kakav je ovaj život, takva je i definicija i spoznaja čovjeka, naime oskudna, nesigurna i previše usmjerena prema materijalnom«³⁴. Osim toga, samo teologija »iz punine svoje mudrosti definira čitavog i potpunog čovjeka«³⁵. A njezina je bitna postavka: »Čovjek je dabome Božje stvorenje koje se sastoji iz tijela i žive duše, od početka stvoren na sliku Božju bez grijeha, s određenjem da stvara potomstvo i da vlada stvarima te da nikad ne umre.«³⁶ No ta je slika »poslije Adamova pada podložena moći sotone,

³⁰ »Paulus dicit Rom. 8 to *phronema tes sarkos*, esse hostem Dei, et causam mortis: an non hoc idem est, ac esse peccatum? At Philippus ac Victorinus super Novum testamentum dicunt: illud *phronema* aut sensum significare tum intellectum tum voluntatem.« (Isto).

³¹ »Igitur intellectus et voluntas hominis (quae sunt recte substantia animae) sunt peccatum.« (Isto).

³² »*Phronema*, sensus carnis est substantia: quia est ipsa ratio, teste Philippo et Victorino: *phronema*, sensus carnis est peccatum originale: quia pugnat cum Deo, et est causa actualium peccatorum, ac damnationis. Igitur originale peccatum est substantia.« (Isto).

³³ »non committitur, ut omnia alia peccata, sed per se existit, vivit ac facit omnia peccata: estque peccatum substantiale, quod non ad horam aut tempus aliquod, sed quamdiu homo est, ipsum quoque durat peccando.« (Isto, 484sl.). Usp. o ovome također: Wilhelm Preger, Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit II, 318.

³⁴ »qualis est haec vita, talis est et definitio et cognitio hominis, hoc est, exigua, lubrica et nimio materialis.« (Gerhard Ebeling, Disputatio de homine, Text und Traditionshintergrund, Lutherstudien II, 1, Tübingen, 1977, 19).

³⁵ »de plenitudine sapientiae suae hominem totum et perfectum definit.« (Isto).

³⁶ »Scilicet quod homo est creatura Dei carne et anima spirante constans, ab initio ad imaginem Dei facta sine peccato, ut generaret et rebus dominaretur nec unquam moreretur.« (Isto).

naime grijehu i smrti, oboje zla, koja ne može nadvladati svojim snagama i koja su vječna³⁷. Ona »treba biti oslobođena samo preko Sina Božjeg Isusa Krista (ukoliko u njega vjeruje) i biti darovana vječnim životom«³⁸. A čovjekov razum, koji i nakon pada posjeduje svoje značenje i veličinu, podložan je zlu: »Pod ovim okolnostima ona najljepša i najdivnija stvar, kakav je razum ostao i nakon pada, ipak se zaključuje da je ostala pod vlašću đavla.«³⁹ Stoga Luther zaključuje: »Shodno tome čovjek čitav i beziznimno, bilo da je kralj, gospodin, sluga, mudar, pravedan i bilo da se kojim dobrima života istakne, ipak jest i ostaje krivac grijeha i smrti, budući da je pritisnut đavlom.«⁴⁰

Pa iako se čovjek nalazi pod vlašću sotone, ipak se ne može previdjeti da Luther ne niječe vrijednost i veličinu njegova razuma, što na različitim razinama i na različitim mjestima uvažava i prihvaća i Vlačić, makar koliko i jedan i drugi tvrdili da je upravo on na osobit način izokrenut u svoju suprotnost, iskvaren i pokvaren. Stoga G. Ebeling, uspoređujući skolastični i Lutherov odnos prema razumu, možda s pravom sluti da se Lutherovo ipak pozitivno vrednovanje razuma, a time i Vlačićevo, događa zahvaljujući upravo tami u koju je taj razum, prema njima, kontrastno uronjen nakon njegove supstancijalne razorenosti istočnim grijehom: »Dok se veličina i dostojanstvo razuma prema skolastičkom shvaćanju u potpunosti zasniva na odnosu prema Bogu njegova višega dijela, Luther cijeni razum unatoč toga, čak i zbog toga što se takvo odlikovanje razumu ne samo mora odreći, nego što se on preobrazio u svoju suprotnost. Stječe se dojam: Svijetli tonovi u Lutherovoj slici razuma svoju posebnu, gotovo zastrašujuću svjetlost dobivaju tek iz duboke tamu, u koju je uronjen.«⁴¹

2. Snaga i nemoć razuma i volje

Te svijetle tonove i Vlačić vidi prije svega u razumnoj duši kao umu i volji, najplemenitijem čovjekovu dijelu, koji je Bog stvorio za dobra djela, o čemu svjedoče prije svega Pavao, filozofija i opće iskustvo: »Djelo smo sa-

³⁷ »post lapsum vero Adae subiecta potestati diaboli, peccato et morti, utroque malo suis viribus insuperabili et aeterno.« (Isto, 19sl.).

³⁸ »per filium Dei Christum Iesum liberanda (si credat in eum) et vitae aeternitate donanda.« (Isto, 20).

³⁹ »Quibus stantibus pulcherrima illa et excellentissima res rerum, quanta est ratio post peccatum relicta, sub potestate diaboli tamen esse concluditur.« (Isto).

⁴⁰ »Ut homo totus et omnis, sive sit rex, dominus, servus, sapiens, iustus, et quibus potest huius vitae bonis excellere, tamen sit et maneat peccati et mortis reus sub diabolo oppressus.« (Isto, 21).

⁴¹ Gerhard Ebeling, *Die philosophische Definiton des Menschen, Kommentar zu These 1–19 der Disputatio de homine, Lutherstudien II, 2, Tübingen 1982, 264.*

mog Boga, stvoreni za dobra djela, koja je Bog odredio ili pripremio da se njima bavimo. A najplemenitiji čovjekov dio, koji je navlastito čovjek, razumnu dušu, dakako, um i volju, tako je, naime, oblikovao da njega predstavlja i spoznaje i ljubi i štuje, te da mu služi u svim onim djelima i radnjama, koje joj je on pripremio i postavio. Ovo se slaže i sa samom filozofijom, razumom i općim iskustvom.«⁴² Razum i volja čovjekom upravljaju kao supstancijalne sile stvorene od Boga, a ne kao akcidenti. Razumna duša kao slika Božja jamstvo je svakog čovjekovog dobrog djela: »Svi, naime, opažamo i doživljavamo, pa i neuki, da su razum i volja ono glavno u čovjeku, da upravljaju svim ostalim njegovim udovima ili dijelovima i da uzrokuju sva važna djelovanja, a ne nekakav drugi akcident, mimo ovih supstancijalnih sila. Ovo je, dakle, razumnu dušu, naime, poput glave čovjekove Bog u stvaranju tako oblikovao da bude njegova istinska slika i da mu po njegovu zavjetu služi i pokorava se u svakom dobrom djelu.«⁴³

Nema, dakle, dvojbe da Vlačić uvijek nanovo vidi ono pozitivno, dobro u čovjeku, koje je u njega usadio stvoritelj, pogotovo činjenicu da je on, unatoč svemu, sposoban za višestruku i višestranu spoznaju stvarnosti, koja ga okružuje, ali i za dobra djela koja svakodnevno može činiti i čini. No, pogled i osjećaj za činjenicu dobra u njemu se nerijetko gubi pri ustajavanju na reformacijskoj dogmi o čovjeku kao slici Božjoj prije pada i slici sotone poslije pada. Tu kao da iščezava čovjekova sposobnost za bilo kakvu plemenitost. Jer, za njega je »najizopačenija narav ili um i iskvareni razum naša istočna, ili korijenska nepravda, tako da je ona prvotni i najplodniji korijen svih zala. A onaj zdravi i neporočni duh, ili u početku ispravno stvoren razum i ispravna narav, jest istočna pravda i slika Božja, a suprotno, iskvareni i izopačeni um i naš izokrenuti razum ili narav, jest slika sotone i istočna nepravda.«⁴⁴ Na osnovi Pisma, ali i na osnovi Lutherova i Melanchthonova

⁴² »Ipsius Dei opus sumus, conditi ad bona opera quae ordinavit aut praeparavit Deus, ut in eis versaremur. Nempe enim nobilissimam hominis partem, quae proprie homo est, anima videlicet rationalem, intellectum ac voluntatem ita formavit, ut et repraesentaret eum et agnosceret, et diligeret ac coleret, illique serviret in iis omnibus operibus et actionibus, quas ei ille praeparavit et iniunxit. Convenit hoc etiam cum ipsa philosophia, ratione et communi experientia.« (Ključ II, 496).

⁴³ »Cernimus enim experimurque omnes etiam indocti, intellectum ac voluntatem esse principalia in homine, regere omnia reliqua membra aut partes eius, et omnes praecipuas actiones efficere: non autem aliquod aliud accidens, praeter hasce substantiales potentias. Hoc igitur velut caput hominis, nempe rationalem animam, Deus ita formavit in creatione, ut esset vera eius imago, utque ei pro eius voto serviret ac obediret, in omni opere bono.« (Isto).

⁴⁴ »perversissima natura aut mens corruptaque ratio est nostra iniustitia originalis aut radicalis, ut quae sit primaria et foecundissima radix omnium malorum. Ipsa igitur sana integraque mens, aut recte initio condita ratio rectaque natura, est iustitia originalis et imago Dei: et contra corrupta perversissimaque mens et distorsissima nostra ratio aut natura, est imago saetanae et iniustitia originalis.« (Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 159).

mišljenja, Vlačić smatra da može ustvrditi da je zlo u čovjeku postalo prije svega »toliko izopačeno srce i cijela supstancijalna duša, koja se silovito bori protiv Boga, a on nju s druge strane najteže osuđuje i kažnjava«⁴⁵. A istočno zlo pritom »nije samo gubitak istočne pravednosti, ili slike Božje, nego i zadržavanje ili pristupanje protivnoga zla ili sila, kako potvrđuju učinak i iskustvo«⁴⁶. Čovjekovo kvarenje u istočnom padu nije se, naime, dogodilo akcidentalno, što bi, prema njemu, bilo još podnosivo, nego supstancijalno. Razorena je, naime, čovjekova bit, njegova razumna duša: »A lijepo bi bilo kvarenje i, dakako, dostojno takvog vještaka, da je Adamu samo dometnuo takav nekakav opaki akcident, ostavivši mu dobru Božju supstanciju. On je, međutim, cijelog čovjeka, a osobito onu najplemenitiju kraljicu čovjeka ili čak svijeta, razum, ili razumnu dušu, tako prekuhao i iznova izlio da, kao što prije bijaše najelegantnija i najljubljenija kćerka i živa i djelatna slika Boga živoga, tako je poslije postala kći i slika samog novog gospodara, najizobličena, naime, kći i slika paklenskoga zlog duha i u potpunosti kao kakva furija.«⁴⁷ Tako je prvotni izvor dobra, razum, pretvoren u izvor zla: »I kao što je prije bio izvor i jedini uzrok ili majka svake pravednosti i svih dobrih djelovanja, tako je sada prvotna vrulja sve nepravednosti i svih stvarnih grijeha. U ovo je, dakle, proketo savršenstvo ili novu formu onaj višestruki vještak doveo i preoblikovao tu kraljicu svijeta, razum.«⁴⁸

Istočna iskvarenost čovjekove biti nakon pada, prema Vlačiću, ima za posljedicu i to da je svako ljudsko mišljenje postalo izmišljotina zaražena zlom, makar koliko ono bilo promišljano i promišljano. Pritom se osobito iskrivljuju stvari, riječi, tajne i načela Pisma: »Uzimajući sa sobom ove loše opisane i shvaćene poglavite stvari i riječi i ulazeći u štovanja dostojne tajne Svetih spisa, ondje su sofisti sve izvrnuli i pokvarili, vrlo silovito izokrećući i izvrćući sve prema onim svojim lažnim načelima i prema svom najpokva-

⁴⁵ »perversissimum cor, totaque anima substantialis, quae vehementissime pugnat cum Deo, et vicissim ab eo gravissime accusatur et punitur.« (Isto, 160).

⁴⁶ »est non tantum amissio originalis iustitiae, aut imaginis Dei: sed etiam acquisitio aut accessio contrarii mali aut virium, ut effectus et experientia testatur.« (Kjuč II, 480).

⁴⁷ »Bella vero corruptio esset, et scilicet tanto artifice digna, si ille Adamo solummodo tale quoddam pravum accidens apposuisset, relicta ei bona Dei substantia. Ille vero totum hominem, et praesertim illam nobilissimam hominis, aut etiam mundi reginam, rationem, seu animam rationalem ita recoxit ac refudit, ut sicut antea fuerat elegantissima dilectissimaque filiola, et viva operosaque imago viventis Dei, ita postea sit facta ipsius novi domini, nempe infernalis cacodaemonis deformissima filia ac imago, et plane veluti furia quaedam.« (Isto, 497).

⁴⁸ »Et sicut antea erat fons et unica causa aut mater omnis iustitiae omniumque bonarum actionum, ita iam sit primaria scaturigo omnis iniustitiae, et omnium actualium peccatorum. In hanc igitur detestandam perfectionem aut novam formam, iste mille artifex istam reginam mundi rationem perduxit et transformavit.« (Isto).

renijem shvaćanju onih najvećih stvari.«⁴⁹ O grijehu se govori kao o stvari navike i odgoja, a ne o posljedici iskvarenosti ljudske naravi, razuma i volje, koje da inače izvorno teže prema istini i dobru, kao što to nerijetko tvrde Vlačićevi teologijski protivnici: »Kada Sveto pismo imenuje grijeh, oni su razumjeli samo ono o vanjskim radnjama, ili o krivim mišljenjima, ili o bilo kakvim držanjima, mislili su da se sve ovo dobiva nakon što smo se rodili i odgojili, samo nekom našom odlukom i voljom, jer je čovjekova narav inače po sebi najbolji vođa života i uvijek se trsi oko onog najboljeg, bilo da razum s najvećom težnjom hrli prema svjetlu istine, ili volja prema svemu što je dobro.«⁵⁰ Za razliku od ovoga ublažavanja čovjekove tragedije Vlačić je uvijek nanovo naglašava kao nešto što izvire iz čovjekova uma i srca, što se protivi Bogu i njegovu planu s čovjekom: »A zakon Boga živoga grijehom smatra i optužuje sve što odstupa od trajne i najsavršenije poslušnosti prema Bogu, štoviše optužuje, prekora i prezire i samo srce i naš razum kao najotudeni-ji od Boga i toliko neprijateljski prema Bogu i kao potpuno istinite izvore svih zala, odnosno kao vrulju zla.«⁵¹ Za njega je »najizopačenije ljudsko srce, ili razumna duša, koju Pismo označava srcem, ono najgore spremište (kako Krist potvrđuje), onaj pakleni izvor i onaj obijeljeni ili pokvareni grob, pun svake opakosti«⁵². U čovjeku je »izvorno ili inherentno zlo, ne neko slučajno ili inherentno zlo, nego je samo naopako i izopačeno srce i najgori i najupropašteniji um«⁵³, a »riječ grijeh ne označava samo radnju, djelovanje

⁴⁹ »Hasce primarias res ac vocabula male descripta, intellectaque, secum assumptes sophistae, et in veneranda Sacrarum literarum mysteria intrantes, omnia ibi perverterunt ac corruerunt, violentissime cuncta ad sua illa falsa principia suumque corruptissimum intellectum illarum summarum, rerum detorquentes et invertentes.« (Matthias Flacius Illyricus, *Clavis Scripturae sacrae, seu De sermone Sacrarum literarum, plurimas generales regulas continens*, I, Basileae, 1567. – Ključ Svetog pisma, ili O jeziku Svetih spisa, koji sadrži mnoga opća pravila, I, Basel, 1567., Predgovor 1, 5).

⁵⁰ »Cum sacra Scriptura nominat peccatum, intellexerunt illi solum de externis actionibus, aut pravis cogitationibus, et qualibuscunque habitibus: quae omnia putaverunt tantum, postquam nati educatique sumus, nostro quodam arbitrio voluntateque suscipi: cum alioqui natura hominis sit per se optima dux vitae, et semper ad optima quaeque contendat, tum intellectu ad veritatis lucem, tum voluntate ad optimum quodque bonum summo studio festinante.« (Isto).

⁵¹ »At lex Dei viventis, omne id pro peccato habet, accusatque, quod a perpetua perfectissimaque Dei obedientia recedit: quin etiam ipsum cor, rationemque nostram, ut a Deo alienissima, atque adeo inimica Deo, et plane veros fontes omnium malorum, seu scaturiginale malum, accusat, arguit ac condemnat.« (Isto).

⁵² »perversissimum cor hominis, seu anima rationalis per cor a Scriptura significata, est ille ipse pessimus thesaurus (ut Christus affirmat) ille fons infernalis, et illud sepulchrum dealbatum aut contectum, plenum omni pravitate.« (Ključ II, 494).

⁵³ »originale aut inhaerens malum, non quoddam accidentarium aut inhaerens malum est: sed ipsum pravum ac perversum cor, pessimaque et perditissima mens.« (Isto).

ili mišljenje, a ni samo neku zlu naviku, nego i silu i neku najgoru esenciju, koju smo sa sobom donijeli iz majčine utrobe.«⁵⁴

Vlačić smatra da za svoje mišljenje o iskvarenosti čovjekove biti, njegove duše, razuma i volje, koje promatra i u njihovoj povezanosti, gotovo identičnosti, i u njihovoj odijeljenosti, ne nalazi potvrdu samo u Pismu, kod Luthera i Melanchthona, nego i kod Platona i Aristotela. Ovaj, prema njemu, tvrdi izvjesnu uzetost volje, postojanje u čovjekovoj duši neke težnje, koja se opire razumu: »Ove su nadalje strahote o dijelu koji misli, a i o onom koji teži, ništa bolje nećemo lako čuti od istog tog prvog među svima filozofima, ne izuzevši ni Platona. Aristotel, naime, u *Etici* ovim riječima opisuje žalosnu uzetost volje: Sigurno je da u duši osim razuma postoji još nešto drugo, što se doista bori i opire razumu.«⁵⁵ Jer, kao što se u tijelu nerijetko nešto protivi njegovim pokretima, što i zapažamo, tako se i u duši nešto protivi razumu, što nismo u stanju primijetiti: »Naime, kao što se rastavljeni dijelovi tijela, ako ih želiš pomaknuti na desnu stranu, zanose na lijevu, tako uistinu biva i u duši. Težnje lakomih bivaju, naime, vučene na suprotno. U tijelima pak opažamo ono što vuče na suprotnu stranu, dok u duši to ne razabiremo. A možda ne manje treba misliti da i u duši postoji nešto osim razuma, što mu se protivi i priječi ga.«⁵⁶

Vlačić se za objašnjenje svoga poimanja čovjekove pokvarenosti poziva i na Aristotelov pojam homonimnosti ili ekvivoknosti. To i zbog toga što neki, prema njemu, radije slušaju filozofe nego Pismo. Nešto se, naime, prema njemu, može nazivati istim imenom, ali ako je izgubilo izvorne sposobnosti, ono ipak nije isto: »A o propadanju ili trajanju neke stvari, ili čak vrste, prejasno govori Aristotel (budući da učeni radije slušaju takve evanđeliste) u prvoj knjizi *Politike*, *tauta de to ergo horistai kai te dynamei, hoste mepeti toi-aute onta, to lekton ta auta einai, all'homonyma*. To jest: Sve biva određeno svojim djelovanjem i potencijama ili silama. Stoga, kada nešto nije više

⁵⁴ »vocem peccati significare non tantum opus, actionem aut cogitationem, non etiam tantum habitum aliquem malum: sed etiam vim ac essentiam quandam pessimam nobiscum ex utero matris allatam.« (Isto, 481).

⁵⁵ »Haec horribilia profecto sunt de parte cognoscente, sed de appetente non meliora ex eodem, omnium philosophorum, ne Platone quidem accepto, facile principe audiemus. Describit enim Aristoteles tristem paralysin voluntatis, in *Ethicis*, hisce verbis: In anima autem et aliud quid, praeter rationem, inesse constat, quod quidem repugnat resistitque rationi.« (Rasprava, 268).

⁵⁶ »Nam ut dissolutae corporis partes, si ad dexteram eas movere velis, in sinistram seruntur: sic plane fit et in anima. Ad contraria enim, incontinentium appetitiones feruntur. Verum in corporibus quidem cernimus ea quae ad contrariam partem feruntur: in anima vero non cernimus. Fortasse autem non minus et in anima putandum est, esse aliquid praeter rationem, quod huic adversatur et obstat.« (Isto).

takvo, ne treba reći da je isto, nego samo ekvivokno.«⁵⁷ Ako, dakle, ono što je Bog stvorio kao dobro izgubi svoju silu i Bogom određenu svrhu, onda to nije isto, makar se i nazivalo istim imenom: »Budući da je od Boga sve stvoreno za određene i korisne svrhe, djela ili uloge, a za izvršavanje toga sve je opremljeno prikladnim silama, ako izgubi te sile i više ne može izvršavati ta božanski zadana djela ili dužnosti, to više nije isto, nego se samo još uvijek neprikladno naziva istom riječi, kao kad bi netko htio drvenu nogu ili ruku, ili čak mrtvačevu, i dalje nazivati rukom, nogom, glavom ili okom, kojim se primjerima on ondje služi.«⁵⁸

Svoje uvjerenje u nesposobnost za dobro Vlačić crpi i iz uvida da čovjek nerijetko nije u stanju upravljati samim sobom i da je sklon na zlo, što se pokazuje i u nevažnim stvarima. To ga tjera na pretpostavku da je u korijenu svakoga čovjeka prisutno zlo, koje mu razum i volju priječi osobito u odnosu prema Bogu, makar Aristotel govorio o lakomom, a ne o svakom čovjeku: »Iako on, doduše, spominje da govori o lakomom čovjeku, ipak nikako nije moguće da ovom najodličnijem stvorenju tako strašna bolest bude urođena i prirasla bez ikakva korijena zla. Ako pak u tim nižim stvarima i zadaćama, gdje smo puno slobodniji, postoji tolika čovjekova nemoć, nije li vjerojatno, štoviše nužno, da postoji i u pravim i potpunim radnjama prema onom vrhovnom objektu?«⁵⁹ To se, prema njemu, osobito pokazuje u praktično-etičkom djelovanju i u teorijsko-filozofijskom promišljanju: »U etičkom naku bi baš slobodna volja trebala biti jaka i vrijedna, jer se ondje zapovijeda o vrlini i poroku i o izvoru i uzroku jednog i drugog, i o svrsi i blaženstvu čovjeka, te o svakoj njegovoj zadaći. A koliko je tu ljudski razum doista slijep, vidljivo je iz rasprava najvećih filozofa.«⁶⁰

⁵⁷ »De interitu vero aut permanentia rei alicuius aut etiam speciei, praeclare dicit Aristoteles (quoniam docti tales euangelistas libentius audiunt) in primo Politic. *tauta de to ergo horistai kai te dynamei, hoste mepeti toiaute onta, to lektoon ta auta einai, all'homonyma*. Hoc est: Omnia opere suo definiuntur et potentia aut viribus. Quare cum non amplius sunt talia, non sunt dicenda eadem, sed tantum aequivoca.« (Ključ II, 491).

⁵⁸ »Cum omnia sint divinitus condita ad certos utilesque fines, opera aut officia, idoneisque viribus ad ea praestanda sint instructa: si vires illas amittant, eaque sibi divinitus imposita opera aut munia praestare ultra nequeant, non amplius esse eadem, sed tantum improprie adhuc eo vocabulo nuncupari: sicut si quis lapideam manum vel pedem, vel etiam mortui cadaveris, adhuc manum, pedem, caput, vel oculum nominare velit, quibus exemplis ibi ille utitur.« (Isto).

⁵⁹ »Etsi autem ille subindicet, se loqui de incontinente: tamen tam horrendum morbum sine omni radice mali, huic praestantissimae creaturae innasci et increocere, haudquaquam est possibile. Quod si autem in istis interioribus rebus ac officiis, ubi multo liberiores sumus, tanta est hominis imbecillitas: quid non in veris ac perfectis actionibus erga summum illud obiectum esse, credibile, imo et necessarium est?« (Rasprava, 268).

⁶⁰ »In ethica doctrina vel praecipue liberum arbitrium vigere ac valere deberet, quoniam ibi de virtute et vitio, ac utriusque origine aut causa, deque fine ac beatitudine hominis, ac omni eius officio praecipitur. At vero quam ibi caecutiat humana ratio, ex summorum philosophorum disputationibus apparet.« (Isto).

Stoga je, prema Vlačiću, za mišljenje i djelovanje, osobito u božanskim stvarima, čovjeku potrebna prije svega Božja pomoć, neke vrste pasivno mišlosno iščekivanje nasuprot aktivističkom optimizmu utemeljenom na vjeri u vlastite sile i sposobnosti. Za ovo svoje uvjerenje on nalazi potvrdu i kod učitelja, koji su mišljenja »da mi u našem obraćenju i uopće za istinsku pobožnost doista ne možemo pokazati ništa dobro, dok nam Bog ne dadne neko svjetlo vjere, ili srce koje razumije, ili, kako kaže Luther, da smo potpuno pasivni«⁶¹. Čovjek je za njega nesposoban za dobro, trpeći subjekt, kojemu, čak i prema Melanchthonu, dobro može ponuditi samo Bog: »Uistinu smo, naime, utoliko potpuno nemoćni, ili (kako sada u svom bavarskom spisu Filip dvaput kaže) tek trpeći subjekt, ukoliko u svom obraćenju svojim silama ništa dobro ne možemo niti činimo, nego samo nosimo i trpimo dobro koje nam Bog zajamči.«⁶²

3. *Supstancijalnost ili akcidentalnost pokvarenosti?*

Vlačić je neumoljivi i sustavni protivnik filozofije, osobito njezine primjene u teologiji. To i zbog toga što je u njegovu reformacijskom samorazumijevanju ljudska duša kao razum i volja toliko iskvarena da ona nije u stanju ništa ozbiljno ni spoznavati ni djelovati bez Božjeg zahvata i njegove milosti. Pa ipak, Vlačić svoje stajalište nije u stanju izražavati bez i u njegovu vremenu uvriježene filozofijske terminologije i njezine povijesno uvjetovane obojenosti. Tako on osobito pitanje, mjeru i veličinu istočnog grijeha i njime uzrokovane čovjekove pokvarenosti pokušava objasniti uporabom skolastičnih pojmova supstancije i akcidenta, naslijeđenih i prenesenih iz antičke filozofije, s kojima se, uza svu averziju prema njima, susretao i s njima se morao suočavati.

Čovjek je, prema Vlačiću, istočnim grijehom postao supstancijalno pokvaren. A čini se da je njemu suprotno stajalište u ovom kontekstu najjasnije formulirao njegov protivnik Viktorin Strigel, čija teza glasi: »Sve što može biti prisutno ili biti odsutno, ako ostaje subjekt, to je akcident. Ali istočna pravednost kao slika Božja i suprotna pokvarenost, ili grijeh, odnosno istočna nepravednost, može biti prisutna ili biti odsutna, dok čovjek ostaje (naime, i nakon što je izgubljena slika Božja čovjek je sigurno ostao, a ostat

⁶¹ »nos in nostri conversione, et omnino ad veram pietatem nihil boni vere praestare posse, priusquam nobis a Deo data sit quaedam fidei lux, aut cor intelligens: seu, ut Lutherus loquitur, nos pure passive habere.« (Isto, 278).

⁶² »Vere enim pure passive, seu (ut nunc Philippus in suo bavarico scripto bis inquit) tantum ut subiectum patiens, nos eatenus habemus, quatenus nihil boni in nostri conversione nostris viribus possumus aut agimus: sed solum a Deo praestita bona ferimus aut patimur.« (Isto).

će i kad se ukloni istočna pokvarenost u drugom životu). Dakle, slika ili istočna pravednost i slika sotone, pokvarenost ili grijeh i istočna pravednost, jesu akcidenti.«⁶³ Ovo stajalište Vlačić smatra sofizmom, koji je često nastojao osporiti Pismom, ali smatra da ga se može »pobiti i iz same filozofije i iskustva«⁶⁴. Tako, prema njemu, »vidimo da se puno toga kvare, ne samo prema akcidentima nego i esencijalno, od čega ipak subjekt ili esencija ostaje kao nešto grublje i prostije«⁶⁵. Ovu svoju tvrdnju on pokušava osnažiti pozivanjem na promjenu supstancije prirodnog tijela u smislu predsokratovske teze o nemogućnosti ulaska u istu rijeku jednom ili nijednom: »A o neprekidnoj promjeni supstancije prirodnog tijela često se ponavljaju one izreke dvojice filozofa u metafizici, od kojih je jedan rekao da nitko u istu rijeku ne može ući dvaput, a drugi je rekao ni jedanput.«⁶⁶ Pa se na osnovi ovog starogrčkog misaonog uvida pita: »Uistinu, što drugo iz dana u dan iskusujemo, nego da propada i troši se supstancija našega tijela, koja se iznova hranom mora obnavljati i okrepljivati, iako uvijek postaje gorom?«⁶⁷ Stoga se za njega ne događa samo to da ostaje ili nestaje neki akcident pri stalnom ostanku supstancije, nego i supstancija može nestati, a da ostane akcident: »Nije, dakle, akcident sve što može biti prisutno ili biti odsutno, ako subjekt stvari na bilo koji način ostane. Može, naime, propasti najbolja supstancija stvari, a da ništa manje ne ostane ono vanjsko, kao poluleš ili polusablak stvari, koja se još uvijek naziva prvotnim imenom i njome se smatra.«⁶⁸ Tako je moguće da je nekad dobra supstancija čovjekove duše postala nešto sasvim drugo, postala loša, supstancijalno razorena. I makar čovjek tu svoju bit i dalje nazivao istim imenom, ona više nije ono isto što je bila.

⁶³ »Quicquid adesse vel abesse potest, manente subiecto, hoc est accidens: sed iustitia ut imago Dei originalis, et contraria corruptio, aut peccatum seu iniustitia originalis, potest adesse vel abesse, manente homine: (mansit enim certe homo amissa imagine Dei: et manebit, abolita originali corruptione in altera vita). Igitur imago aut iustitia originalis, et imago satanae, corruptio aut peccatum, ac iniustitia originalis, sunt accidentia.« (Isto, 47).

⁶⁴ »etiam ex ipsa philosophia ac experientia refutari.« (Isto).

⁶⁵ »multa videmus non tantum secundum accidentia, sed et essentialiter corrumpi, quorum tamen subiectum seu essentia crassior ac ignobilior quaedam manet.« (Isto).

⁶⁶ »Ac de perpetua substantiae corporis naturalis mutatione celebrantur illa dicta duorum philosophorum in Metaphysicis, quorum alter dixerat: Non posse quenquam bis in idem flumen intrare: alter vero dixerat: Ne semel quidem.« (Isto, 48). Usp. također: isto, 356.

⁶⁷ »Quid vero aliud omnibus horis experimur, quam deperire aut absumi substantiam corporis nostri, quae cibo denuo instauranda restituendave est, tametsi deterior semper reponatur?« (Isto, 48).

⁶⁸ »Non ergo, quicquid adesse vel abesse potest, manente utcunque subiecto rei, accidens est. Potest enim optima substantia rei interire, manente nihilominus illo externo veluti semicadavere aut semilarva rei, quae tamen adhuc priori nomine nominatur, et pro ea habetur.« (Isto). Usp. također: isto, 357; Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 182.

Dakako da ovo Vlačićevo poimanje supstancije i akcidenta s obzirom na njihovo skolastično i grčko značenje i domet u potpunosti ne odgovara njihovoj izvornoj filozofijskoj konotaciji pri pokušaju razumijevanju onog bitnog i nebitnog u biću, supstancijalnog i akcidentalnog. Pa ipak, njemu se pri navedenoj argumentaciji čini smislenim govoriti o razorenosti supstancije i onda kad ona na neki način ostaje, te tvrditi da čovjek u svojoj biti ne ostaje onakav kakav je bio, budući da su nakon pada za njega ne samo razumna duša, nego »i samo tijelo i tjelesne potencije esencijalno pokvareni«⁶⁹, dok »u početku čovjek zasigurno nije bio tako podložan kvarenju i neprekidnom mijenjanju i bolestima, kakav je sada esencijalno, jednako kao i ostala smrtna ili nerazumna tijela«⁷⁰, za što mu dokaze pruža svakodnevno iskustvo ljudskih nevolja i slabosti, čije mu teologijsko iskustvo na svakom koraku nudi Pismo. A više od tijela uništena je čovjekova duša, za Vlačića je ona nakon pada pretvorena u svoju suprotnost: »On je pak po svojoj duši daleko više izmijenjen, gdje je njegova najbolja esencija u razumnom dijelu, koji je Boga morao predstavljati kao njegovu daleko najljepšu sliku i s Bogom djelovati, promijenjena u najgoru.«⁷¹ Pa makar čovjek kao čovjek ne bio uništen, on je uništen u svojoj biti: »Tako je, dakle, i ostao i nije sasvim uništen čovjekov subjekt, ili tek neka sjena čovjekova, u svojim neznatnijim, tjelesnijim i tako reći opipljivijim potencijama, koje su ipak i same puno gore esencije nego što su prije bile, a ipak je istovremeno esencijalno pokvaren s obzirom na svoju najbolju esenciju.«⁷² On je jednostavno postao supstancijalno pokvaren. A na prigovor »da ne može biti kvarenja supstancije bez uništenja vrste, da čovjek uistinu nije uništen, stoga ni supstancijalno pokvaren«⁷³, Vlačić uzvraća tvrdnjom da je čovjek ipak uništen u svom najboljem dijelu: »Kažem da čovjek jest uništen, dabome, što se tiče najvišeg stupnja, naime, da su uništeni štovatelji Boga, te da je putem zastrašujuće preobrazbe odatle stvorena protivna vrsta, naime, štovatelji sotone.«⁷⁴

⁶⁹ »ipsum quoque corpus et corporales potentiae essentialiter sunt corruptae.« (Rasprava, 357).

⁷⁰ »non enim certe homo fuit initio sic corruptioni et perpetuae mutationi morbis obnoxius, ut nunc est essentialiter, perinde ut alia mortalia aut brutorum corpora.« (Isto).

⁷¹ »Secundum vero animam est multo magis mutatus, ubi optima eius essentia in parte rationali, quae Deum ut imago eius longe pulcherrima repraesentare ac cum Deo agere debebat, in pessimam mutata est.« (Isto).

⁷² »Ita igitur et mansit, nec plane abolitum est, hominis subiectum, aut umbra tantum quaedam hominis, in suis ignobilioribus, carnalioribus, et veluti palpabilioribus potentiis, quae ipsae tamen multo deterioris essentiae sunt, quam antea fuerunt: et tamen simul est essentialiter corruptus, quod ad optimam suam essentiam.« (Isto). Usp. također: Isto, 48sl.

⁷³ »non posse fieri corruptionem substantiae citra speciei abolitionem, verum hominem non esse abolitum: igitur nec substantialiter corruptum.« (Isto, 354).

⁷⁴ »Dico, hominem esse abolitum, scilicet quod ad summum gradum attinet: nempe cultores Dei esse abolitos, et per horrendam metamorphosin contrariam speciem inde factam, nempe cultores satanae.« (Isto).

Vlačić smatra da za ovo svoje stajalište ima potvrdu u Pismu, gdje se, prema njemu, jasno pokazuje istočna zloća, koja je proizašla iz neposlušnosti prvog čovjeka, a koja je slika đavolja, protivna slici Božjoj. Iako je, naime, Bog čovjeka stvorio na svoju sliku, nakon što je on zbog neposlušnosti umro, davao je rodio »sinove ne više na Božju, nego na svoju sliku«. ⁷⁵ A čovjek je prije pada supstancijalno bio slika Božja. Pismo, naime, prema Vlačiću, »ne govori o vanjskim obličjima ili slici čovjekovoj, koja još uvijek nekako podsjeća na onog prvotnog čovjeka, nego o samoj najdubljoj i najplemenitijoj biti čovjeka«. ⁷⁶ Tvrdnja da je čovjek bio slika Božja ne znači da se radi o nekom njegovu nevažnom ukrasu, nego o njegovom esencijalnom svojstvu. Pismo, naime dovoljno pokazuje da je ona slika »sama esencijalna forma u najvišim i najplemenitijim dijelovima čovjeka, i to u njegovoj najvišoj ulozi, dok je, naime, još bio povezan s Bogom i esencijalno upravljen prema svom stvoritelju. Kaže, naime, da je sam čovjek oblikovan i majstorski izrađen na, ili prema slici Božjoj, ne samo njome zaodjenut ili urešen kao nekakvim slučajnim ukrasom i stvari odvojivom od čovjekove supstancije.« ⁷⁷ A istočnim grijehom ta se supstancija pretvorila u nešto suprotno.

Prema Vlačiću, čovjeka je prije svega njegova razumna duša činila slikom Božjom, o čemu i Pismo govori supstancijalnim riječima, »što jasno pokazuje da ta slika ili pravednost nije neki akcident, nego najizvornija čovjekova bit. Kad, naime, govori o načiniti i stvoriti čovjeka, koristi se supstancijalnom riječi, ne kaže ukrasiti ga akcidentima.« ⁷⁸ Pismo se, prema njemu, »koristi supstancijalnim riječima i u opisu one prve i istočne pravednosti ili slike Božje, i u njezinoj propasti, i u nastanku urođene nepravednosti, koji slijedi, i u njezinom nestajanju, i, napokon, u obnavljanju istočne ili pripadne pravednosti«. ⁷⁹ Supstancijalne riječi ono koristi i kad »kaže da je Adam rodio sina na svoju sliku, da se vidi kako je ta slika nešto esencijalno. Ta ista

⁷⁵ »filios non amplius ad Dei, sed ad suam imaginem.« (Ključ II, 481).

⁷⁶ »loquitur non de externis lineamentis aut specie hominis, quae adhuc utcunque priorem illum hominem refert, sed de ipsa intima nobilissimaque essentia hominis.« (Isto).

⁷⁷ »esse ipsam potissimum essentialem formam in summis nobilissimisque hominis partibus, idque in summo eius officio, nempe quatenus Deo adiunctus, ac in creatorem suum essentialiter directus fuit. Dicit enim ipsummet hominem esse formatum et fabrefactum ad, aut secundum imaginem Dei, non tantum ea vestitum aut ornatum, veluti accidentario quodam ornatu, ac re ab hominis substantia separabili.« (Isto).

⁷⁸ »quod clare indicat illam imaginem ac iustitiam non esse accidens quoddam, sed ipsissimam essentiam hominis. Cum enim agit de facere et creare hominem, utitur substantiali verbo, non dicit ornare eum accidentibus.« (Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 183).

⁷⁹ »utitur substantialibus verbis, tum in descriptione illius primae ac originalis iustitiae seu imaginis Dei, tum in eiusdem interitu, tum in sequenti innatae iniustitiae ortu, tum in eius amolitione, tum denique in instauratione iustitiae originalis aut inhaerentis.« (Isto). Usp. također: Ključ II, 493.

esencija i supstancija njegove sličnosti ili istočne pravednosti vidi se i odatle što su Adamov razum i volja, a to su neosporno supstancijalne čovjekove moći, na samom početku, snagom unutarnjeg zakona ili svjetla, a bez vanjskog zakona ili učitelja, prejasno promišljajući i odnoseći se prema Bogu, svim stvorenjima i Evi, oblikujući i odmah govoreći vlastitim jezikom, posvjedočili svoju urođenu dobrotu.«⁸⁰

Za Vlačića, dakle, ni istočna pravednost ni istočna nepravda nisu akcidenti. Stoga se i borio protiv mišljenja da je istočni grijeh zao akcident na subjektu, koji je po sebi dobar, te da je time u volji nakon pada ostalo još nešto pozitivno dobro. Vjerovao je da ovo pogrešno mišljenje može osporiti tako da dokaže da je čovjekova supstancija u istočnom grijehu dijelom uništena i time u drugim dijelovima postala nešto potpuno drugo. Istina, supstancija tijela i duše, prema njemu, nije potpuno dokinuta, ali više ne postoje ona bitna svojstva koja se označavaju slikom Božjom i koja nisu izvanjski akcident. Iz toga da je subjekt prisutan i nakon pada nikako ne slijedi da je istočni grijeh samo akcident. Jer, mnoge stvari u svojoj biti pokvarene su, a od njih ipak ostaje subjekt ili neka manje plemenita snaga. Postoji, naime, dvostruko kvarenje biti: potpuno uništenje individuuma, rastvaranje nekog tijela u elemente, kao i propast najboljeg dijela supstancije. Ovo drugo se događa kad nestane samo najbolji dio supstancije.⁸¹

A Vlačiću je dobro poznata tvrdnja njegovih protivnika prema kojoj čovjek ostaje bez obzira na pravednost ili pokvarenost, što ih je navodilo na pomisao da on nije razoren supstancijalno, nego akcidentalno, pa nerijetko navodi njihovu temeljenu postavku: »Čovjek je, naime, zasigurno ostao, iako je izgubljena slika Božja, a ostatak će i pošto se dokine istočna pokvarenost u drugom životu. Zato slika Božja ili istočna pravednost i slika sotone, pokvarenost ili grijeh i istočna nepravda jesu akcidenti.«⁸² On im uvijek nanovo odgovara da je čovjek supstancijalno pokvaren te da je njegova nova zla supstancija nastala nakon kvarenja one dobre. Tako se pokvarenost čovjeka ili njegove naravi »ne smije razumjeti samo kao neko oštećenje stvari

⁸⁰ »dicit Adamum generasse filium in sua imagine, ut appareat imaginem istam essentielle quiddam esse. Ista eadem essentia et substantia eius similitudinis aut iustitiae originalis inde quoque apparet, quod intellectus ac voluntas Adami, quae certe sunt substantiales potentiae hominis, mox initio internae legis aut lucis vi, ac sine externa lege aut praeceptore, praeclarissime intelligendo et agendo erga Deum, omnes creaturas et Hevam, propriumque sermonem subito formando aut callendo, suam nativam bonitatem testatam faciunt.« (Dokazivanje o istočnom grijehu, Gnothi seauton, 184).

⁸¹ Usp. Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit II*, 201.

⁸² »Mansit enim certe homo, amissa imagine Dei: et manebit, abolita originali corruptione in altera vita. Igitur imago Dei aut iustitia originalis, et imago satanae, corruptio aut peccatum, ac originalis iniustitia sunt accidentia.« (Rasprava, 356).

ili naše naravi, nego je treba shvatiti kao kod fizičara, da označava izvrtnje supstancije i stvari, te da poništava staru supstancijalnu formu i rađa novu. Kvarenje, naime, jednoga rađanje je drugoga, kako se učeni hvale. Kvarenje također dovodi stvar u neko savršenstvo nove forme.«⁸³ A ovu drugu formu u čovjeku je »sotona pokušao nametnuti razumnoj duši, koju je zarobio, da osim što bude sasvim suprotna prvotnoj, bude i slika njegova i vrelo i radionica svakog zla i izvor svakog grijeha, što je baš ono što nazivamo izvornim grijehom«⁸⁴.

I u polemici sa sinergistima, koji su uvjereni da je čovjek i nakon pada sposoban za dobro djelovanje, Vlačić se pita o akcidentalnosti ili supstancijalnosti sotonina djela: »Ono djelovanje sotone, koji razara čovjeka, ili je sama neka promjena, koja dobre accidente pretvara u loše, kako hoće sinergisti, ili je potpuno kvarenje i najsravnije izokretanje same supstancije i strašna preobrazba sinova Božjih u sinove đavolje, kako to hoće oni koje ispravnije misle.«⁸⁵ Tu dilemu razrješava jasnim opisom onoga što po njegovu uvjerenju slijedi iz supstancije koja se kvari: »Ako je kvarenje same supstancije, sasvim je poznato da je svako kvarenje jednog rađanje drugog, jer se promijenila forma supstancije, dok ostaje materija. Kao što je, naime, ono što se kvari bilo supstancija, tako je i ono što se rađa tim kvarenjem nova supstancija. Stoga, koji god dopuštaju da je sotona pokvarila dobru supstanciju, koja je bila slika Božja i izvor svakog dobra, oni su nužno prisiljeni dopustiti da je supstancija i slika sotone i izvor svakog zla i ono što je stvoreno tim kvarenjem.«⁸⁶

Budući da je i slobodna volja kao razum i volja, nakon što je čovjek prestao biti slika Božja, supstancijalno pokvarena, čovjek je za Vlačića sam

⁸³ »intelligenda est, non de laesione tantum quadam rei aut naturae nostrae: sed accipienda est, sicut apud physicos, quod inversionem substantiae ac rerum significet, quodque veterem substantialem formam aboleat, et novam gignat. Nam corruptio unius, est generatio alterius, ut apud doctos iactatur. Corruptio etiam perducit rem in quandam perfectionem novae formae.« (Ključ II, 488).

⁸⁴ »conatus est satan animae rationali hominis a se captae inducere, nisi ut esset plane contraria priori, utque esset imago sua ac fons et officina omnis mali, et origo omnis peccati: quod est hoc ipsum quod vocamus originarium peccatum.« (Isto).

⁸⁵ »Illa satanae operatio, destruentis hominem, aut est solum quaedam alteratio, mutans bona accidentia in mala, ut synergistae volunt: aut est plena corruptio, ac foedissima inversio substantiae ipsius, et horrenda transformatio filiorum Dei in filios diaboli, ut rectius sentientes volunt.« (Isto).

⁸⁶ »Si est corruptio substantiae ipsius, notissimum est, quod omnis corruptio unius, est generatio alterius, mutata forma substantiali, sed manente materia. Sicut enim id quod corrumpitur, fuit substantia: ita id quod generatur, per eam corruptionem est nova substantia. Quare quicumque concedunt bonam substantiam, quae fuit imago Dei, et fons omnis boni, corruptam a satana esse illi coguntur concedere, etiam id quod per eam corruptionem genitum est, esse substantiam ac imaginem satanae, et fontem omnis maliciae.« (Isto).

po sebi nesposoban za dobro. Ovo njegovo stajalište bitno se razlikuje od Strigelova, prema kojem je slobodna volja, doduše, nakon pada pokvarena, ali ne u njezinoj supstanciji, u njezinoj biti, nego u njezinim svojstvima, akcidentima. Tako Strigel tvrdi: »Slobodna volja označava razum i volju. Prije pada ona je bila cjelovita, zdrava, bez grijeha, bez zablude i pomutnje čuvstava. A sad je u razumu zapriječena zabludama, u prosuđivanju i volji odbojnošću prema Bogu i okrenutošću prema stvarima koje su protivne Bogu i njegovu zakonu, u srcu opakim čuvstvima, koja nasrću protiv zakona Božjega.«⁸⁷ Stoga je za njega jedno »govoriti o slobodnoj volji, koja ostaje u čovjekovoj supstanciji, drugo o svojstvu, koje sin Božji u nama mijenja i obnavlja. Ne stvara novu volju i supstanciju, nego održava preostalo djelo u naravi, održava tijelo i dušu, a izgubljena svojstva obnavlja po Duhu Svetom i riječi.«⁸⁸ Vlačić je pak i u ovom kontekstu uvjeren da na osnovi Pisma može tvrditi da se istočnim grijehom gubi supstancija, a ne akcidenti: »Nisi u pravu kad kažeš: Zadržava esenciju, a mijenja svojstvo. Pismo kaže da se stari čovjek dokida i osniva novi. Pismo potvrđuje da se sama esencija usmrćuje, a ne da se supstancija čuva, a samo se mijenjaju akcidenti.«⁸⁹ Prema njemu, »Pismo kaže da je čovjek postao sličnim živini. Za ovu raspravu nemalo znače oni opći izrazi, sjena čovjekova, tlapnja čovjekova, obezglavljen, jer nisi onaj koji si bio, nisi što hoćeš biti«⁹⁰.

Za Vlačića je osobito slobodna volja izokrenuta u svoju suprotnost, što on uvijek nanovo naglašava protiv Strigela, koji tvrdi očuvanost slobodne volje i njezinu neusporedivost s naravnim činiteljima. Strigel tvrdi da su Bog, anđeli i ljudi slobodni, za razliku od svih prirodnih činitelja, koji djeluju po prirodnoj prinudi: »Tri su voljna i slobodna činitelja: Bog, anđeli i čovjek, koji među najvećim zaprekama djeluju slobodno. Ostalo se naziva naravnim činiteljima, jer oni ne mogu zaustaviti djelovanje. Volja je uistinu tako stvorena i očuvana da ona nije naravni činitelj, niti se može nasilno zgrabiti,

⁸⁷ »Liberum arbitrium significat intellectum et voluntatem. Ante lapsum fuit integrum, sanum, sine peccato, sine errore et perturbatione affectuum. Nunc autem impeditur in intellectu erroribus: in iudicio et voluntate aversione a Deo, et conversione ad objecta contraria Deo et legi ipsius: in corde pravis affectibus, ruentibus contra legem Dei.« (Rasprava, 51).

⁸⁸ »loqui de libero arbitrium quod manet in substantia hominis: aliud de qualitate, quam et mutat et reparat filius Dei in nobis. Non creat novam voluntatem et substantiam, sed sustentat opus reliquum in natura, sustentat corpus et animam: sed qualitates amissas reparat per Spiritum Sanctum et verbum.« (Isto).

⁸⁹ »Non recte dicis: Sustentat essentiam, et mutat qualitatem. Scriptura dicit, veterem hominem aboleri, et novum condi. Ipsam essentiam mortificari Scriptura affirmat: non conservari substantiam, et tantum accidentia mutari.« (Isto).

⁹⁰ »Scriptura dicit, hominem factum esse similem iumentis. Nec parum ad hanc disputationem faciunt istae communes locutiones, umbra hominis, somnium hominis, diminutus capite: ubi non es is qui fueris, non es cur esse velis.« (Isto, 49).

poput kamena, koji se izbacuje iz mjedene naprave, nego volja, iako kroz najveće zapreke, i u dobrom i u lošem djelovanju postupa slobodno, to jest bez prinude.«⁹¹ No, Vlačić ne može prihvatiti ovu Strigelovu postavku, čak ni onu »da slobodna volja u božanskim stvarima nije dokinuta, nego samo oslabila i omlitavila.«⁹² I on, doduše, dopušta da ona u nekom smislu i nije uništena: »Budući da ispituješ je li uništena slobodna volja, kažem da slobodna volja nije uništena u kretanju, gospodarstvu, državi, slobodnim i neslobodnim umijećima, u isticanju plemenitosti običaja, u filozofskoj i prijetvornoj religioznosti.«⁹³ No kad se radi o njezinu odnosu prema Bogu i prema dobru, za Vlačića nema dvojbe o njezinoj uništenosti: »Ako pitaš što ovdje može slobodna volja, kažem da je za dobro, doduše, uništena, ali je za zlo snažna i moćna. Kao što sam prethodno iz izgubljene i izokrenute slike Božje dokazao zle učinke, tako sada suprotno, iz zlih posljedica zao korijen.«⁹⁴ Za Vlačića, naime, »sile slobodne volje ovise o istočnoj pokvarenosti, budući da je istočni grijeh izvor, koji, ako ga se ukloni, ništa više ne ostaje. Ako je pokvarenost mala, puno toga ostaje u silama slobodne volje. Kad ne bi bilo pokvarenosti, sile slobodne volje bile bi cjelovite, ako je vrlo velika i neizreciva, nema nikakve slobodne volje.«⁹⁵ Stoga, prema njemu, nema dvojbe: »Jer je, naime, čovjek zbog istočnog grijeha najsrमतnije pokvaren, stoga slobodna volja ništa ne vrijedi, niti može išta dobro.«⁹⁶

No, Strigel ovo Vlačićevo držanje nastoji osporiti tvrdnjom da je čovjekova pokvarenost istočnim grijehom ipak samo neke vrste lišenosti, a ne supstancijalnosti gubitka dobra, što objašnjava na mogućnosti slučaja gubljenja privlačnosti magnetu i željeza. Tako, prema njemu, magnet po svojoj pri-

⁹¹ »Voluntarie seu libere agentia sunt tria, Deus, angeli, et homo agens libere inter maxima impedimenta. Reliqua dicuntur naturaliter agentia: quia non possunt suspendere actionem. Voluntas vero ita est condita, et conservatur, ut non sit naturale agens, nec potest rapi violento, sicut saxum quod eiicitur ex machina aenea. Sed voluntas, quamvis inter multa impedimenta, in bonis ac malis actionibus agit libere, id est sine coactione.« (Isto, 67).

⁹² »quod non sit abolitum liberum arbitrium in rebus divinis, sed tantum debilitatum et languefactum.« (Isto, 15).

⁹³ »Quoniam quaeris, an liberum arbitrium sit deletum: dico, non esse deletum liberum arbitrium in locomotiva, oeconomia, politia, artibus liberalibus et illiberalibus, in praestanda honestate morum, philosophica et hypocritica religiositate.« (Isto).

⁹⁴ »Si quaeris, quid hic liberum possit? Dico, esse ad bonum quidem abolitum, ad malum vero vigen et potens. Sicut antea ex imagine Dei amissa et inversa probavi malos effectus: ita nunc e contra, ex effectibus malam radicem.« (Isto, 16).

⁹⁵ »vires liberi arbitrii pendent ex originali corruptione, quia peccatum originis est fons, quo sublato nihil restat amplius. Si corruptio parva est, multum restat in viribus liberi arbitrii: si nulla esset corruptio originalis, integrae essent vires liberi arbitrii: si maxima est et ineffabilis, nihil restat liberi arbitrii.« (Isto).

⁹⁶ »Quia enim peccato originis homo foedissime corruptus est, ideo liberum arbitrium nihil valet, aut boni potest.« (Isto).

rodi privlači željezo, »ali isti taj magnet prestane privlačiti željezo ako se premaže sokom češnjaka. Kad se ukloni ova zapreka i primijeni sredstvo, koje je jareća krv, opet se počne koristiti svojim kretanjem i silama, kako je i stvoren.«⁹⁷ Ovaj primjer Strigel iznosi s nakanom »da se shvati razlika između supstancije i svojstava, koja se ne mogu odvojiti od supstancije bez njenog poništenja, i lišavanja, koje nije samo posljedica. Lišavanje obuhvaća dvoje, odsutnost ili nedostatak i neurednu težnju. Riječ lišavanje obuhvaća oboje, lišidbena i pozitivna zla.«⁹⁸ Preneseno na pitanje o istočnom grijehu Vlačićev protivnik ustrajava na uvjerenju da je njime čovjek, doduše, lišen dobra, ali ga nije izgubio supstancijalno, budući da se ono može ponovno uspostaviti. Stoga on tvrdi: »Nauk o istočnom grijehu poučava Crkvu o strašnoj lišenosti, koja je poslije pada pristupila ljudskoj naravi i koja se poput otrova po njoj potpuno raširila i razlila. Ali kao što čovjek zadržava supstanciju tijela i duše, iako klonulu i nejaku, isto tako razum zadržava svojstvo ili način djelovanja, koji se, iako je zapriječen sokom češnjaka, odnosno istočnim grijehom, ipak, kad se ova zapreka ukloni i ozdravi po Sinu Božjem, po naravi vraća svome svojstvu i djeluje drukčije od grube naravi.«⁹⁹ To onda za njega znači da bez svjetla i nadahnuća Duha Svetoga, »bez riječi, po kojoj je Duh Sveti djelotvoran u razumu..., čovjek nikako ne može spoznati Boga, niti mu se tako pokoravati u vrlinama prve i druge ploče, nego čini suprotno. A kad Sin Božji ulije najzdraviji balzam Evandjelja, Duh Svetoga i riječ, započinje ozdravljenje, a kad se ukloni otrov, ljudska narav sigurno djeluje drukčije nego zemlja koja prima sjeme i rađa.«¹⁰⁰ Stoga je Strigel uvjeren da ne niječe istočni grijeh, nego potpunu uništenost, pokvarenost čovjeka: »Ja ništa ne otkidam od istočnog grijeha, ne umanjujem strašno zlo,

⁹⁷ »sed idem magnes desinit trahere ferrum, quando illinitur ei succus allii: remoto hoc impedimento, et adhibito remedio, quod est sanguis hircinus, iterum incipit uti suo motu ac viribus sicut conditus est.« (Isto).

⁹⁸ »ut intelligatur discrimen inter substantiam et proprietates, quae non possunt tolli a substantia sine eius abolitione: et inter privationem, quae non tantum est effectus. Privatio duo complectitur, absentiam seu defectum, et inordinatam appetitionem. Utrunque complectitur vocabulum privationis, privativa et positiva mala.« (Isto).

⁹⁹ »Doctrina de peccato originis, docet Ecclesiam de horribili privatione, quae accessit post lapsum ad naturam hominis, et per eam tanquam venenum latissime sparsa et diffusa est. Sed homo sicut retinet substantiam corporis et animae, quamvis languentem et debilem: ita etiam retinet intellectus suam proprietatem seu modum agendi: qui etiamsi impeditur succo allii, id est peccato originali tamen remoto hoc impedimento, et sanato per Filium Dei, redit natura ad suam proprietatem, et agit aliter quam natura bruta.« (Isto).

¹⁰⁰ »sine verbo per quod est efficax Spiritus Sanctus in mente... nequaquam potest agnoscere Deum, vel ita ei obedire in virtutibus primae et secundae tabulae, sed contraria agit. Quando vero Filius Dei infundit saluberrimum balsamum Euangelii Spiritum Sanctum et verbum, incipit sanatio: et remoto pure, certe natura hominis aliter agit quam terra quae accipit semen, et procreat.« (Isto, 17).

kojim je narav izopačena i pokvarena, nego ovo zlo i lišenost razlikujem od supstancije i od onog svojstva koje se ne može ukloniti ako čovjeka ne želimo pretvoriti u kip, što se ne može učiniti, a da vrsta ostane.«¹⁰¹

Vlačić pak, i mnogo godina nakon ove svoje žučne rasprave sa Strigelom, tvrdi da je, doduše, čovjekova tjelesna forma na neki način očuvana, ali da je njegova supstancijalna forma izokrenuta u suprotno: »Tako, dakle, u ovoj raspravi o kvarenju čovjeka ne poričem da je ona prostija tvar, ili čovjekova masa, koja je u početku stvorena, još uvijek nekako ostala, iako vrlo pokvarena, kao kada bi u vinu ili začinicima ostala samo zemaljska ili vodena supstancija, dok ishlapljuje zračna i vatrena, nego mislim da je propala supstancijalna forma ili formalna supstancija, da je čak promijenjena i u suprotno.«¹⁰² On čak ne želi ni govoriti o čovjekovoj tjelesnoj formi i izgledu, o njegovoj konstituciji koja ga na neki način izvanjski čini čovjekom, nego o njegovoj biti, o njegovoj supstancijalnoj formi, koja je prije pada bila slika Božja, koja razumom i voljom treba spoznavati Boga i djelovati u skladu s njegovim zahtjevima i svojstvima: »A ne govorim o toj vanjskoj i gruboj formi, koju filozofija razmatra u djevojci koja raste, ili također u cijelom čovjeku, promatrajući njegovu formu (iako je i ona vrlo pokvarena i propala) ne mnogo zdravijim očima, kao: da se čovjek sastoji od tijela i duše, da ima uspravljen stas, dvije noge, ruke, oči, uši i slično i da je biće koje se smije, računa, zaključuje itd., nego govorim o onoj najplemenitijoj supstancijalnoj formi, prvenstveno po kojoj bijaše oblikovano samo srce, ili radije razumna duša, tako da ona sama svojom biti bude slika Božja i da njega predstavlja, te da njezine supstancijalne potencije, razum, volja i čuvstva budu usklađeni s Božjim svojstvima i da i njega predstavljaju i istinski spoznaju i najspremnije prigle.«¹⁰³ A ta slika Božja za njega je postala bitno pokva-

¹⁰¹ »Ego nihil decerpo de peccato originis, non extenuo horribile malum, quo depravata et corrupta est natura: sed discerno hoc malum seu privationem a substantia, et ab ea proprietate quae non potest removeri, nisi velimus hominem in statuam mutare, quod manente specie fieri non potest.« (Isto).

¹⁰² »Sic igitur in hac disputatione de corruptione hominis non nego illam viliorem materiam, aut massam hominis initio conditam adhuc utcunque remansisse, tametsi valde vitiatam, sicut si in vino aut aromatibus, expirante aerea et ignea substantia, remaneret tantum terrena et aquea: sed formam substantialem, aut substantiam formalem deperiisse, imo et in contrariam esse mutatam sentio.« (Kjuč II, 482).

¹⁰³ »Loquor autem non de ista externa et crassa forma, quam considerat in adolescente puella, aut etiam in toto homine philosophia, non multo sanioribus oculis contemplans eius formam (tametsi et ea sit valde corrupta et labefactata) ut quod homo constet corpore et anima, habeat staturam erectam, duos pedes, manus, oculos, aures, et similia, sitque animal ridens, numerans, ratiocinans, etc. sed loquor de ea nobilissima substantiali forma, ad quam praecipue ipsum cor, aut potius anima rationalis formata erat, ita ut ipsa sua essentia esset Dei imago, eumque repraesentaret, utque suae substantiales potentiae intellectus ac voluntas affectusque ad Dei proprietates essent conformatae, eumque tum repraesentarent, tum vere agnoscerent, et promptissime amplecterentur.« (Isto).

rena, nešto sasvim drugo od onoga što bi trebala biti, i to na način za koji i u prirodi postoje brojni primjeri: »Najbolje tekućine, kao vino, mnoge masti i miomirisi, imaju nekakvu zračnu ili pak vatrenu esenciju, koja obično ishlapi, tako da iako se čini da supstancija još ostaje, ipak ostaje samo zemaljski i vodeni dio, odakle je sasvim ishlapila najbolja i najplemenitija esencija.«¹⁰⁴

Esencijalnu preobrazbu čovjeka iz slike Božje u sliku sotoninu Vlačić osobito zorno ilustrira pretvaranjem vina u ocat: »Seljak je nekome donio dobro vino, koje je ovaj ulio u posudu zagađenu octom ili nekim drugim kvarenjem. Uskoro se to vino promijenilo u ocat ili nevaljalac, ili u neko drugo najveće kvarenje vina, tako da se u onome što je prije moglo biti čak i satrapovo najfinije piće sada nitko ne udostoji čak ni noge oprati. Sad pitam je li taj ocat ili nevaljalac vino od onog seljaka, ili nije? Ono doista jest od njega, jer je on prvo donio tu tekućinu, ali on nije uzrok one strašne preobrazbe, nego onaj koji je ono najbolje vino ulio u tako pokvarenu ili smrdljivu posudu i tako ga kao nekim otrovom potpuno okužio, izokrenuo i prevreo.«¹⁰⁵ Na ovom primjeru on želi pokazati da neka supstancija može imati dva uzroka, uzrok nastanka i uzrok preobrazbe, koja je čini nečim drugim: »Tako ista stvar može imati dva tvorca i uzroka, jednoga po načinu prvog stvaranja, a drugoga po načinu druge preobrazbe. Tako je mnogo toga jedno po naravi prvoga podrijetla, drugo od vrste po drugoj preobrazbi, kao staklo, opeke, crepovi, sir, maslac, kruh, ocat, kvasac, i mnogobrojne slične stvari. Sve su one jedno od naravi, a drugo od vrste. Ako ne izvršimo ovo razlikovanje, uslijedit će mnoge besmislene stvari, kako u filozofiji, tako također i u teologiji.«¹⁰⁶ Osim toga, i iskustvo i filozofija svakodnevno mu i

¹⁰⁴ »Optimi liquores, ut vinum, multa unguenta et aromata, habent aliquam aeream, aut etiam igneam essentiam, quae solet exhalare, ita ut licet videatur adhuc substantia remanere, tamen remaneat tantum terrestris et aquea pars, unde optima autem et nobilissima essentia prorsus expiravit.« (Rasprava, 355). Usp. također: Isto, 49.

¹⁰⁵ »Agricola alicui attulit bonum vinum, qui id infudit in vas aceto aut alia corruptione infectum: mutatum est mox id vinum in acetum aut vappam, aut aliam aliquam extremam vini corruptionem, adeo ut quod antea poterat esse vel satrapis delicatissimus potus, nunc nemo vel pedes in eo abluere dignetur. Quaero iam, an id acetum aut vappa sit ab illo agricola, aut non? Est sane ab eo, quia ipse primum eum liquorem attulit: sed illius horrendae transformationis ipse causa non est, verum is qui illud optimum vinum in tam corruptum ac foetidum vas infudit, et ita quasi veneno quodam penitus infecit, invertit et fermentavit.« (Ključ II, 493).

¹⁰⁶ »Ita eadem res potest habere duos autores ac causas, alium ratione primae creationis, et alium ratione secundariae metamorphoseos. Sicut multa aliter sunt a natura ratione primae originis, aliter ab arte ratione secundae transformationis: ut vitrum, lateres, testae, caseus, butyrum, panis, acetum, fermentum, et similia innumera: quae omnia aliter sunt a natura, et aliter ab arte. Hanc distinctionem si non adhibuerimus, innumera absurda, tum in philosophia, tum etiam in theologia sequentur.« (Isto).

na drugim područjima pokazuju i akcidentalno i esencijalno kvarenje: »Vidimo da se puno stvari kvvari ne samo po akcidentima, nego i esencijalno, a njihov subjekt ili neka oporija i neznatnija esencija ipak ostaje. Tako vidimo da se vino supstancijalno kvvari u ocat, slatka masa u kvas, zdrava narav u ravnodušnu ili tugaljivu, zdravo tijelo u gubavo, odnosno galskom bolešću esencijalno okuženo ili promijenjeno. Esencijalno se kvvari voda, kvvari se i sam zrak, iako isti subjekt ostaje i nije sasvim dokinut, niti je vrsta koja se kvvari prešla u drugu vrstu.«¹⁰⁷ Ovo ga potiče na zaključak »da postoji dvostruko kvarenje, jedno je, naime, potpuno kvarenje ili konačno propadanje one jedinke, pošto se sasvim izgubio prvotni oblik, kao kad se životinja ili drugo fizičko tijelo skroz raspadne u elemente, a drugo je kvarenje kad ishlapi ili propadne samo najbolja supstancija, koja većinom običava biti jako vatrena ili zračna, kao što u dobrom vinu odjednom vidimo ono potpuno kvarenje«¹⁰⁸.

Pa kao što se i inače pri promjeni često gubi ono najbolje, tako se i u čovjeku pri transformaciji u istočnom grijehu esencijalno gubi ono najbolje njegove biti: »Kao što, dakle, ondje i ostaje neka grublja i prostija i vidljivija supstancija, a najbolja je ipak nestala, tako je i kod čovjeka i ostalo nešto, pa ipak ono što je bilo najbolje u razumu i u esenciji, odnosno slika Božja, nije samo nestalo nego se također promijenilo u suprotno, odnosno u sliku đavolju.«¹⁰⁹ Tako za njega čovjek u svom tjelesnom dijelu nakon pada donekle ostaje ona ista supstancija, dok je u duhovnom smislu esencijalno razoren: »U tjelesnim, naime, stvarima na neki način ostaje apetitivni, senzitivni, lokomotivni i vegetativni dio, ali najbolja esencija, osobito razuma, nije samo isparila i ishlapila nego je i promijenjena u suprotnu vrstu ili esenciju. Nestala je slika Božja, naslijedila ju je sotonina, tako je čovjek isti, a nije isti.

¹⁰⁷ »Multa videmus non tantum secundum accidentia, sed et essentialiter corrumpi, quorum tamen subiectum seu crassior ac ignobilior quaedam essentia manet: ut videmus vinum corrumpi substantialiter in acetum, dulcem massam in fermentum, sanum temperamentum in phlegmaticum aut melancholicum, sanum corpus in leprosum aut gallico morbo essentialiter fermentatum, aut immutatum. Corrumpitur aqua, corrumpitur aer ipse essentialiter, manente eodem subiecto, et non prorsus abolito, aut in aliam speciem translata illa specie quae corrumpitur.« (Rasprava, 356).

¹⁰⁸ »duplicem esse corruptionem: aliam quidem, quae est totalis, aut ultimus interitus illius individui, ut cum animal aut aliud corpus physicum prorsus in elementa resolutum est, deleta penitus priori forma: alia vero corruptio est, cum tantum optima substantia, quae plerumque solet esse valde ignea aut aerea, evenit aut interiit, ut in vino bono videmus alias illam totalem corruptionem«. (Isto).

¹⁰⁹ »Sicut igitur ibi et manet crassior et ignobilior ac visibilior quaedam substantia, et tamen evanuit optima: sic et in homine et mansit aliquid, et tamen quod optimum in ratione et essentia fuit, nempe imago Dei, non tantum evanuit, sed etiam in contrarium, nempe in imaginem diaboli commutatum est.« (Isto, 49).

Jer, umjesto najbolje esencije u duši i tijelu slijedila je najgora, kako nas o tijelu uči i uvjerava samo iskustvo.«¹¹⁰

Čovjek je, dakle, za Vlačića, istočnim grijehom esencijalno razoren. No, on ga razlikuje od njegova grijeha, koji, za razliku od njega, ne potječe od Boga. Pa ipak, prema njemu, nije ispravno tvrditi »da čovjekovu supstanciju treba rastaviti, ukoliko je ona čak i u ovoj pokvarenoj naravi oblikovana i održavana od Boga, kakva ona ipak i sada jest, od kvarenja i izopačenja, koje je u toj supstanciji prisutno, budući da je tvorac naravi ili supstancije Bog, a Bog doista nije tvorac grijeha ili izopačenja«¹¹¹. On je, naime, uvjeren da je ono što je od Boga stvoreno nakon pada u potpunosti izopačeno, tako da ono u sebi ne krije dobru i lošu supstanciju. Jer, ono što je isto, loše, ne može se odvojiti od sebe samoga, da bi bilo djelomice dobro. Očito Vlačića načelo identiteta i protuslovlja sile da odbaci mogućnost dobra u istočnim grijehom nastalom zlu, koje je postalo čovjekova supstancija: »Ono izvorno zlo, ili korijensko, odakle svako drugo zlo proistječe, samo je kameno, neskrušeno i opako i iskvareno srce, ono je onaj sami stari Adam, ili meso, ili animalni čovjek. Kako bi ti, dakle, ovdje od mesa odvojio mesnost, od Adama ili animalnog čovjeka adamost ili animalnost? Kako od kamenog srca kamenost, kako od sotonine slike (da tako kažem) slikovitost, kad su oni toliko neka jedinstvena stvar, osim ako nas nije volja igrati se opsjenama imena, kao što alkemisti od ulja odvajaju uljnost, od zlata zlatost?«¹¹² A kad bi netko takvo nešto pokušao učiniti, morao bi se na sve načine čuvati »da se sasvim ne izgubi, dok sofističkim domišljanjima, praznim umišljajima, adamost odvađa od Adama, ili kamenost i opakost od kamenog i opakog srca, izgubivši pritom samu istinu stvari, te izgubivši istinsko korijensko zlo, odatle svojim priviđenjima apstrakcija i ideja ne odleti u oblake, a sami opa-

¹¹⁰ »Nam ratio in rebus carnalibus appetitiva, sensitiva, locomotiva et vegetativa, utcunque manent: sed optima essentia, praesertim rationis, non solum expiravit et exhalavit, sed etiam in contrariam speciem aut essentiam commutata est. Abiit imago Dei, successit satanae: idem homo est, et non idem. Nam pro optima essentia in anima et corpore, successit pessima, ut nos de corpore ipsa experientia docet et convincit.« (Isto, 355).

¹¹¹ »oportere omnino separari substantiam hominis, in quantum illa a Deo etiam in hac corrupta natura formetur et sustentetur, qualis ea quidem nunc est a corruptione et depravatione, quae in substantia illa haeret: quia naturae seu substantiae author sit Deus, peccati vero et depravationis Deus non sit author.« (Ključ II, 494).

¹¹² »Originarium illud malum aut radicale, unde omne aliud malum oritur, est ipsum lapideum et adamantinum pravumque ac distortum cor, est ille ipse vetus Adam, aut caro, seu animalis homo. Quomodo tu ergo hic a carne carnalitem, ab Adamo aut animali homine adamitatem aut animalitatem separares? Quomodo a lapideo corde lapidositatem, quomodo ab imagine satanae (ut ita dicam) imaginitem, cum unica tantum quaedam res illa sint? nisi praestigiis nominum ludere libet, ut alchimistae ab oleo oleitatem, et auro aureitatem separant.« (Isto).

ki um... oslobodi zločina«¹¹³. Stoga on, unatoč svim drukčijim tvrdnjama, ustrajava na uvjerenju da je ljudska narav nakon pada u potpunosti pokvarena: »Ne postoji u čovjeku nešto drugačije od samog zlog uma ili kamenog srca, što ga duhovno razara, kao što ga bolest tjelesno oslabi, nego postoji jedino sama vrlo upropaštena i već vrlo razorena narav.«¹¹⁴ Istočni grijeh nije, naime, nešto izvana, akcidentalno pridodano čovjeku, nego ga on supstancijalno određuje i čini zlim: »Istočno zlo nije tako izvana Adamu uliveno, kako mnogi sada misle, kao kad bi netko u dobru tekućinu ubacio ili ulio otrov ili drugo neko zlo, da zbog toga ulivenog zla i ono ostalo također bude štetno, nego tako, kao kad bi netko samu dobru tekućinu ili hranu izokrenuo, da već po sebi bude zla ili otrovna, ili radije otrovom, kao što je i sam sotona, zbog nepokornosti, pravednim Božjim sudom i snažnim prijekorom i najučinkovitijom kaznom supstancijalno iz anđela svjetlosti preobražen u anđela tame i tako reći srušen i odbačen.«¹¹⁵

4. *Malum positivum i zagonetka manihejskog dualizma*

Čovjek je, dakle, za Vlačića na početku bio slika Božja, ali je postao slika sotone, zbog čega se razlikuju sinovi Božji od sinova đavoljih: »Supstancijalna forma čovjeka na početku je bila slika Božja, po kojoj je on i bio sin Božji, a sada je, naprotiv, slika sotone, po kojoj i jest njezin sin. Kao što se, dakle, sotone već po samom rodu razlikuju od anđela svjetlosti, tako i sinovi Božji od sinova đavoljih.«¹¹⁶ Ovo uvjerenje o čovjekovoj radikalnoj

¹¹³ »ne istis sophisticis argutiis separando, inani imaginatione adamitatem ab Adamo, aut lapidositatem et pravitatem a lapideo pravoque corde, tandem amissa ipsa rei veritate, prorsus evanesceret: amissoque vero radicali malo, inde in nubes suis imaginationibus abstractorum et idearum avolaret, ipsamque pravam mentem... crimine liberaret.« (Isto).

¹¹⁴ »Non est in homine aliquid diversum ab ipsa mala mente aut lapideo corde, quod eum spiritualiter destruat, sicut morbus eum corporaliter conficit: sed est tantum ipsa perditissima, et iam destructissima natura.« (Isto, 495).

¹¹⁵ »Originalis malicia non est ita ab extra infusa Adamo, ut multi nunc sentiunt, sicut si quis in bonum liquorem venenum aut aliud aliquod malum iniiciat aut infundat, ut propter illud affusum malum, etiam reliquum sit noxium: sed ita, sicut si quis ipsum bonum liquorem aut cibum invertat, ut illud per se iam malum ac venenatum, aut potius venenum sit: et sicut ipsemet satan per inobedientiam, iusto Dei iudicio et potenti castigatione efficacissimaque poena, ac irae Dei vindicta, substantialiter, ex angelo lucis in angelum tenebrarum transformatus, et veluti proiectus abiectusque est.« (Isto).

¹¹⁶ »Forma substantialis hominis fuit initio imago Dei, qua etiam fuit filius Dei: et nunc contra est imago satanae, qua etiam est filius eius. Sicut igitur satanae iam specie ipsa differunt ab angelis lucis: sic etiam filii Dei a filiis diaboli.« (Isto, 492).

¹¹⁷ »Loquor autem secundum iudicium Dei, qui nequaquam vult homines aut diabolos pro suis filiis amplius agnoscere, non secundum iudicium quam prorsus caecae, tam nimium in hisce rebus audacis philosophiae, quae nequaquam credit esse factam istam tam horrendam hominis metamorphosin.« (Isto).

preobrazbi on crpi iz Pisma, a ne iz ljudskog uma i njegove filozofije: »Govorim, međutim, prema sudu Božjem, koji nipošto više ne želi da se ljudi ili đavoli priznaju njegovim sinovima, ne prema sudu kako posve slijepe, tako u ovim stvarima odviše smjele filozofije, koja nikako ne vjeruje da je izvršena ona stašna preobrazba čovjeka.«¹¹⁷ Vlačić dakle analogno imago Dei stvara pojam imago satanae pro corrupta imagine Dei. A to je središnji pojam, koji svojom biblijskom analogijom treba odgovarati filozofijskom pojmu supstancije. Imago je čovjekova supstancija.¹¹⁸ Tako čovjek istočnim grijehom postaje supstancijalno, esencijalno pokvaren, kakav u početku nije bio, i to manje u tijelu nego u duši: »U početku, naime, čovjek sigurno nije bio tako podložan kvarenju i vječnoj promjeni i bolestima, kao što je sada esencijalno, jednako kao i ostala smrtna ili nerazumna tijela. Po duši čovjek je zaista daleko više promijenjen, gdje je njezina najbolja esencija u razumnom dijelu, koji je morao djelovati s Bogom, promijenjena u najgoru.«¹¹⁹

Vlačić je, doduše, svjestan činjenice da se istočni grijeh može razumjeti, i nerijetko razumijeva, i kao nedostatak dobra i kao gubljenje božanske slike i zadobivanje sotonine, i to osobito na razini razuma i izopačenosti ljudskog mišljenja. »Ta urođena pokvarenost, dakle, postoji bilo kao najveća lišenost, ili nedostatak dobra, ili najboljih sila, koje nam je Bog u početku podario, bilo kao postojano držanje silnog zla, ili najgorih sila, kojim je sotona zarazila našu narav, to jest kao gubljenje božanske slike i zadobivanje slike sotonine u sposobnostima razuma, ili i kao učinkovita moć i pripravna i u tren spremna na zlo, kao što u razumu nije samo sljepoća nego i neka posebna izopačenost ljudskog mišljenja.«¹²⁰ No, prihvaćajući Augsbursku apologiju, za koju kao svjedoka uzima i Tomu Akvinskog, Vlačić nedvojbeno stoji na stajalištu »da istočna pokvarenost nije samo lišavanje, nedostatak, neimanje ili odustnost dobra (kako neki ovo zlo ublažuju), nego je i pozitivno stanje zla«¹²¹.

¹¹⁸ Usp. Hans Kropatscheck, isto, 79.

¹¹⁹ »Non enim certe homo fuit initio sic corruptioni et perpetuae mutationi morbisque obnoxius, ut nunc est essentialiter, perinde ut alia mortalia aut brutorum corpora: secundum vero animam multo magis est mutatus, ubi optima eius essentia in parte rationali, quae cum Deo agere debebat, in pessimam mutata est.« (Rasprava, 48).

¹²⁰ »Est igitur ista innata corruptio, tum summa privatio aut carentia boni seu optimarum virium, quas initio nobis Deus indidit: tum et positivus habitus ingentis mali seu pessimarum virium, quo satan naturam nostram infecit, id est amissio imaginis divinae, et acquisitio imaginis satanae, quod ad potentias rationales attinet: seu est, tum efficax potentia, tum et prona praecipueque inclinatio in malum: ut in mente non tantum caecitas est, sed etiam singularis quaedam perversitas iudicii humani.« (Isto, 275sl.).

¹²¹ »quod originalis corruptio sit non tantum privatio defectus, carentia aut absentia boni (ut aliqui hoc malum elevant) sed etiam positivus habitus mali.« (Isto, 276).

Za Vlačića je, dakle, čovjekova egzistencija *malum positivum*, tako da je potrebno ponovno rođenje *ex nihilo* (iz ništa) u Kristu. *Malum positivum* (pozitivno zlo) on izražava pojmom forma *substantialis* (supstancijalna forma). A forma je kod Aristotela ono najviše u čovjeku, *anima rationalis* (razumska duša). Ona čovjeka čini čovjekom za razliku od životinje. *Homo* (čovjek) je pritom *anima et corpus* (duša i tijelo), dakle *anima et corpus* supstancija je čovjeka kao forma i materija. No, za Vlačića forma nije samo dio supstancije nego i neposredni odnos prema Bogu, koji formira čovjeka. Ovaj teologijski pojam forme znači da je grijeh *malum positivum*, kao što forma omogućuje egzistenciju. Stoga je čovjeku potrebno potpuno novo rođenje u Kristu, kao što je to slučaj s promjenom formi kod Aristotela. Time je forma isto tako sadržajan pojam kao i *imago*: *Imago Dei*, *imago satanae* (slika Božja, slika sotone), a onda u Kristu obnova *imago Dei* u *creatio ex nihilo* u ponovnom rođenju.¹²²

Stoga Vlačić govori o *triplex status hominis* pod tri monarhije: biti od Boga kao *libertas* (sloboda), biti od đavla kao *servitus* (ropstvo) i biti od Krista kao *liberatio* (oslobođenje).

Prva monarhija kao kraljevstvo Božje izraz je Božje mudrosti, dobrote i svemoći, a vladala je prije pada: »Prvo je, naime, kraljevstvo Bog tako stvorio da je, kao što je sam mudar, dobar i svemoćan, tako je sve najmundrije stvoreno, podijeljeno, dovršeno i ukrašeno, a posvuda se u čitavoj prirodi odražava divno svjetlo mudrosti, dobrote i svemoći njegove.«¹²³ U tom kraljevstvu i čovjek je bio osvjetljen slikom Božjom, kojom je čovjeku trebala biti posredovana spoznaja Boga: »Također je isti neki plamičak svoje mudrosti usadio čovjeku, jer ga je ipak ukrasio i osvjetlio svojom divnom slikom. Ovom je, dakle, čovjeku darovanom mudrošću ili slikom Bog onda htio da ga se po njegovoj mudrosti, koja odsijeva po cijelom svijetu, spozna, shvati i štuje.«¹²⁴

No, padom je zavladao druga monarhija, u kojoj su zrake božanske mudrosti prerasle u ružne zablude: »Ali sotona je, sagrađivši svoje kraljevstvo i zarobivši čovjeka, zraku božanske mudrosti ili slike, koja postoji u čovjeku,

¹²² Usp. Hans Kropatscheck, isto, 97.

¹²³ »Primum enim regnum ita Deus condidit, ut sicut ipse sapiens, bonus ac omnipotens est, ita omnia sapientissime condita, distributa, perfecta, exornataque essent, et ubique in tota rerum natura sapientiae, bonitatis, ac omnipotentiae eius admirabile lumen resplenderet.« (O predmetima, 547).

¹²⁴ »Idem quoque suae sapientiae igniculum aliquem etiam homini indidit, dum scilicet eum sua admirabili imagine exornavit, et illustravit. Ea igitur homini donata sapientia, aut imagine, voluit tunc Deus se per suam sapientiam in toto mundo relucens agnosci, apprehendi, et coli.« (Isto).

ne samo potamnio nego i tako pokvario, izvratio i izopačio da je (kako kaže Pavao) njegovo nerazumno srce u svojim razmišljanjima i pomnim istraživanjima istine konačno dospjelo do krajnjih ludosti, te čovjeka uronilo u najružnije zablude.«¹²⁵

U trećoj monarhiji događa se, prema Vlačiću, uspostava kraljevstva u Kristu, neshvatljiva i čovjeku i sotoni: »Bog se doista smilovao ljudskom rodu i, htijući uspostaviti svoje kraljevstvo, to više nije pokušavao preko one divne mudrosti, nego preko nekog novog i čovjeku i sotoni ludog načina ili nauka.«¹²⁶

Vlačić svoj govor o monarhijama vidi kao izraz duhovnog iskustva, duhovne forme, koja je za čovjeka najvažnija, ali za njegov razum i filozofiju nepoznata i neotkrivena. Ta forma predmet je samo teologije, koja ponekad govori i o četvrtoj monarhiji, koja, prema njemu, vlada u njegovu vremenu: »U ovoj pak formi teologija uči i pokazuje tri, ili čak četiri nekakve duhovne monarhije, od kojih je prva kraljevstvo Božje prirode ili stvaranja, druga je kraljevstvo sotone, grijeha ili srdžbe, treća je kraljevstvo Krista ili obnove, a posljednja je kraljevstvo Antikrista.«¹²⁷ Stoga je jasno da Vlačić duhovnu formu svijeta promatra iz svoje reformacijske perspektive, koja ga navodi na pomisao o vladavini sotone: »Sve ove monarhije sačinjavaju onu duhovnu formu svijeta koja je, prvo, bila predivna, drugo, postala je najsrमतnija, te napokon, treće, počela se vraćati i obnavljati prema onoj prvotnoj formi, četvrto, opet se od ovog čovjeka grijeha i propasti iz divnog izgleda pobožnosti deformira i vraća u prvotne sjene i bezbožnosti sotone.«¹²⁸

Vlačić ovo svoje teologijsko-antropologijsko razmišljanje zaključuje povijesno-spasenjskom dijagnozom i terapijskom preporukom: »Najispravnije bi se stoga moglo reći da samu bit ili naš život zaista imamo iz prvog, ili

¹²⁵ »Sed satan, erecto suo regno, captivatoque homine, radium divinae sapientiae aut imaginis in homine existentem, non tantum obscuravit, sed etiam ita corrumpit, distortumque ac perversum effecit, ut (sicut Paulus inquit) eius non intelligens cor in suis cogitationibus et veritatis accuratis inquisitionibus in extremas tandem vanitates erumperet, et in foedissimos errores hominem immergeret.« (Isto).

¹²⁶ »Verum Deus misertus humani generis, volensque suum regnum instaurare, non amplius per admirabilem illam sapientiam id tentavit, sed per novam quandam, et mundo et satanae stultam rationem aut doctrinam.« (Isto). Usp. o tome također: Isto, 522sl.

¹²⁷ »In hac vero forma tres, aut etiam quattuor quasdam spirituales monarchias docet ac monstrat theologia. Quarum prima est, regnum Dei naturae seu creationis, secunda est regnum satanae, peccati aut irae, tertia est, regnum Christi aut instauracionis, ultima est regnum Antichristi.« (Isto, 522).

¹²⁸ »Hae monarchiae omnes spiritualem istam mundi formam constituunt, quae primum fuit pulcherrima, secundo facta est turpissima, tertio demum ad illam pristinam formam restitui ac reaedificari incipit, quarto denuo ab hoc homine peccati et perditionis mirabili pietatis praetextu deformatur ac in pristinas satanae tenebras impietatesque retrahitur.« (Isto).

Božjeg kraljevstva. Bolest pak, ili zlo svake vrste, iz drugog, ili sotoninog. Sva, naime, zla potječu iz sotoninog kraljevstva. A napokon da su svi lijekovi za tolika zla iz Kristova kraljevstva.«¹²⁹

No, ovdje se postavlja i pitanje mogućnosti i nemogućnosti ozdravljenja nekoga tko je radikalno bolestan, totalno promijenjen iz dobra u zlo. I ne samo to. Vlačićovo je mišljenje, naime, bilo da je za čovjeka stvaranje imago Dei bilo konstitutivno, te da on gubitkom sposobnosti za spoznavanje Boga i poslušnost prema njemu nije ostao onaj stari, nego je postao drugi, imago satanae, slika đavla. Stoga se moglo postaviti pitanje, a nerijetko je i postavljano, zastupa li Vlačić tezu da je čovjeka ponovno stvorio đavao. No, ovaj zaključak, unatoč svoj njegovoj radikalnosti, nije mu moguće staviti na teret. Kod njega se ipak radi o čovjeku kojega je stvorio Bog, a ne o novom stvorenju u manihejsko-dualističkom smislu dvaju počela.¹³⁰ On, naime, »đavla nije učinio stvoriteljem neke nove supstancije, nego kvariteljem one dobre«¹³¹. A Tilman Heshusius u svom je pismu Vlačiću predbacio da on uči da je đavao stvoritelj supstancije.¹³² No, Vlačić je u svom odgovoru nedvosmislen. Protiv prigovora manihejizma, jer da se i tu radi o tome da se ljudska narav smatra zlom i pokvarenom, on odgovara: »Manihejci su u tome osuđivani i bore se protiv istine, jer izvor pokvarenosti naravi nisu izveli iz grijeha, nego skoro iz samog stvaranja. Rekli su, naime, da postoje dva boga i dva stvoritelja, jedan dobar, drugi zao, jedan od njih je stvorio dobro stvorenje i narav, drugi zlo, te da su odatle grijesi u ovome životu.«¹³³ Stoga Vlačić na prigovor da će, ako je istočni grijeh supstancija, odatle slijediti da je đavao stvoritelj, odgovara: »To nikako neće slijediti, niti je potrebna velika moć ili umijeće pokvariti najbolju supstanciju i iz nje načiniti zlu. Brojna su umijeća koja iz jednih supstancija čine druge, kao opeke ili zemljane posude iz gline, staklo iz druge smjese, štoviše, i služavke iz mlijeka prave različite supstancije sira, sirutke, varenike, maslaca i drugih brojnih mliječ-

¹²⁹ »Rectissime igitur dici posset, ipsam quidem essentiam aut vitam nostram, ex primo seu Dei regno nobis esse. Morbum vero aut omnis generis mala ex secundo, seu satanae: Omnia enim mala ex regno satanae oriuntur. Et denique tantorum malorum remedia ex regno Christi esse.« (Isto, 523). Usp. o ovome također: Rasprava 208; Hans Kropatscheck, isto, 96sl.; Günter Moldaenke, *Schriftverständnis und Schriftdeutung im Zeitalter der Reformation*, Teil I, Matthias Flacius Illyricus, Stuttgart 1936, 88.

¹³⁰ Usp. Günter Moldaenke, isto, 109sl.

¹³¹ Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit* II, 409.

¹³² Usp. isto, 333.

¹³³ »In eo damnantur manichaei, et cum veritate pugnant, quod originem corruptionis naturae non ex peccato deduxerunt, sed ex ipsa mox creatione. Dixerunt enim esse duos deos et duos creatores: alterum bonum, alterum malum: quorum alter bonam creaturam ac naturam creavit, alter malam, et inde esse peccata in hac vita.« (Ključ II, 497).

nih jela, pa ipak zbog toga nisu ni stvoriteljice ni božice. Štoviše, odatle će slijediti da je sotona stvoritelj ako kažemo da on nije izokrenuo i pokvario onu dobru Božju supstanciju ili stvorenje, nego da je u čovjeka ulio ili unio neku svoju stvar ili stvorenje ili neki otrov, koji je, dakako, on stvorio ili načinio.«¹³⁴

A Karl Barth u svojim razmišljanjima o opasnosti da se i Bog označi kao stvoritelj zla, budući da je on stvoritelj čovjeka, koji je postao zao, pogađa srž i moderne teologije. On je, naime, mišljenja da je čovjek i kao grešnik Božje stvorenje. Pritom nužnim ostaje pitanje o njegovoj biti, o njegovoj dobroj i lošoj strani. Prema njemu, stvar se ne smije tako predstaviti kao da je đavlu s istočnim grijehom uspjelo drugo stvorenje, stvaranje *malum substantiale*, kao da je došlo do gašenja ljudske supstancije, ili njezino pretvaranje u neku sasvim drukčiju, koja onda više uopće ne bi bila ljudska. Jer, pokvarena čovjekova narav i grijeh koji ju je pokvario dvije su ipak različite stvari. I nakon istočnog pada čovjek se, naime, na mnogim mjestima Pisma naziva Božjim stvorenjem i djelom. Da je on tijelo i duša, da može misliti, govoriti, raditi i djelovati, to jest i ostaje Božje djelo. A djelo sotone samo je to da su njegove misli, riječi i djela zla, da je njegova narav pokvarena. Ta ni Sin Božji, prema Barthu, nije preuzeo istočni grijeh, nego grešnu ljudsku narav.¹³⁵ Pritom on misli da se u svemu tome može pozvati na teologijsku antropologiju Matije Vlačića. Tako tvrdi: »A sve ovo je i znao i rekao Vlačić. I on je istočni grijeh nazvao formom ljudske supstancije, i to upravo njegovom teologijskom formom, putem koje je njegova izvorna teologijska forma, naime čovjekova svetost, pred Bogom, doduše, potisnuta i zamijenjena, uz koju ipak postoji jedna fizička forma: forma onoga što pripada prirodnoj sastavnici čovjeka, koja istočnim grijehom nije nestala niti je promijenjena.«¹³⁶

¹³⁴ »Nequaquam id sequetur, nec est magnae potentiae aut artis optimam substantiam corrumpere, et ex ea malam facere. Innumerae artes sunt, quae ex aliis substantiis alias faciunt, ut ex luto lateres aut testas, ex alia mixtura vitrum, quin etiam ancillae ex lacte faciunt varias substantias casei, seri, recoctae, butyri, et aliorum innumerorum lacticiniorum, neque tamen propterea sunt vel creatrices vel deae. Quin potius inde sequetur, satanam esse creatorem, si dicemus illum, non illam bonam Dei substantiam aut creaturam invertisse es corrupisse: sed suam quandam rem aut creaturam ceu venenum quoddam in homine infudisse aut induxisse, quam videlicet ille creavit aut fecerit.« (Isto, 498).

¹³⁵ Usp. Karl Barth, *Die kirchliche Dogmatik* III, 2, Zürich, 1948, 31.

¹³⁶ Isto.

JE LI ČOVJEK STVARNO POKVAREN? Prilozi za antropologiju Matije Vlačića Ilirika

Sažetak

Matija Vlačić Ilirik, jedan od najradikalnijih predstavnika reformacije, zaokupljen je čovjekom i njegovom sudbinom. Stoga ustrajno i sustavno pokušava razumjeti njegovu bit. Pritom dolazi do uvjerenja da mu odgovor na sva njegova pitanja može dati Sveto pismo. No, za njegovo ispravno razumijevanje nužno je izgraditi čvrsta pravila. Zbog toga se on od početka do kraja svoga misaonog puta bavio njime i sebi priskrbio trajne zasluge za razumijevanje ne samo biblijskog nego i svakog drugog teksta, pa i stvarnosti kao takve, što dolazi do izražaja i u različitim oblicima suvremene hermeneutičke filozofije. Pa ipak, u središtu njegova zanimanja prije svega je čovjek i pitanje njegove pokvarenosti, odnosno njegova spasenja, što se zrcali u njegovu promišljanju istočnog grijeha. Pritom se on okreće Božjoj objavi i pitanju čovjekove sposobnosti da svojim razumom shvati i nju i sebe i svijet kao takav, te dolazi do uvjerenja da je čovjek nesposoban dokučiti smisao postojanja i da svojom voljom nije u stanju činiti dobro. On je, naime, svojim istočnim padom postao toliko pokvaren da ga može spasiti samo Božja milost, koja mu kroz Pismo posreduje vjeru. Stoga i teologija treba prozreti sljepoću filozofije i filozofijske antropologije za božanske stvari, a i za čovjeka kao takvog, te se okrenuti onome što nadilazi njegov um, ali mu se ne protivi.

Dakako, danas se mnogima čini da su Vlačićeva pitanja izraz prošlosti, koja može zanimati samo povjesničare bizarnih teologijskih dokoličarenja. No, zlo, što je sa zlom? Kako objasniti njegovu i suvremenu razornost? Možda se iz perspektive ovog pitanja ni Vlačićev govor o njegovoj supstancijalnosti ne učini tako bizarnim?!

IST DER MENSCH WIRKLICH VERDORBEN? Beiträge zur Anthropologie des Matthias Flacius Illyricus

Zusammenfassung

Matthias Flacius Illyricus, einer der radikalsten Vertreter der Reformation, ist mit dem Menschen und seinem Schicksal beschäftigt. Deswegen versucht er es unablässig und systematisch, sein Wesen zu verstehen. Dabei geht er von der Überzeugung aus, daß ihm die Heilige Schrift auf all seine Fragen eine Antwort geben kann. Es ist aber notwendig, für ihr richtiges Verstehen feste Regeln auszubauen. Deswegen hat er sich von Anfang seines Denkweges an damit beschäftigt und sich dabei für das Verstehen nicht nur des biblischen, sondern auch jedes anderen Textes, ja sogar der Wirklichkeit als solcher, dauerhafte Verdienste erworben, was auch in den verschiedenen Formen der modernen hermeneutischen Philosophie zum Ausdruck kommt. Im Zentrum seines Interesses steht allerdings vor allem der Mensch und die Frage nach seiner Verdorbenheit, beziehungsweise seines Heils, was sich in seinem Durch-

denken der Erbsünde widerspiegelt. Dabei wendet er sich in erster Linie zur Offenbarung Gottes und zur Frage nach der Fähigkeit des Menschen, mit seiner Vernunft sowohl die sie als auch sich selbst und die Welt als solche zu verstehen. Und er kommt zur Überzeugung, daß der Mensch unfähig ist, den Sinn seines Daseins zu erreichen und daß er mit seinem Willen nicht imstande ist, das Gute zu tun. Durch seinen ursprünglichen Fall ist er nämlich so verdorben worden, daß ihn nur die Gnade Gottes, die ihm durch die Schrift den Glauben vermittelt, retten kann. Dazu soll auch die Theologie die Blindheit der Philosophie und der philosophischen Anthropologie für die Sache Gottes, aber auch für den Menschen als solchen, durchschauen, und sich zu demjenigen wenden, das seine Vernunft übersteigt, ihr aber nicht widerspricht.

Die Fragen des Flacius erscheinen allerdings heute vielen als Ausdruck der Vergangenheit, an der nur die Historiker der bizarren theologischen Müßiggänger Interesse haben können. Aber das Böse, wie steht es mit dem Bösen? Wie ist seine auch moderne Zerstörungskraft zu erklären? Aus der Perspektive dieser Frage erscheint die Rede des Flacius von seiner Substantialität vielleicht nicht einmal so bizarr?!